

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Філологічний факультет
Кафедра історії та культури української мови

**МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОПОВІДЕЙ БЛАЖЕННІШОГО
МИТРОПОЛИТА КИЇВСЬКОГО І ВСІЄЇ УКРАЇНИ ЕПІФАНІЯ**

магістерська робота

Студента 2 курсу магістратури
спеціальності – філологія, українська мова і література

Томенка П. П.

Науковий керівник:

проф. Скаб М. В.

Рецензент: Доц. Даскалюк О. Л.

«До захисту допущений»

«_____» _____ 20__ року

Підпис наукового керівника

Відмітка кафедри про допуск до захисту

від «_____» _____ 20__ року

(протокол № _____)

Підпис завідувача (секретаря кафедри)

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ПРОПОВІДЕЙ МИТРОПОЛИТА ЕПІФАНІЯ.....	7
1.1 Історія Української Православної Церкви.....	7
1.2 Мова Церкви в Україні та її вивчення.....	21
1.3 Українська мова – мова навчання та молитви в Православній Церкві України	32
II. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ПРОПОВІДЕЙ ЕПІФАНІЯ.....	35
2.1 Структура проповідей митрополита Епіфанія.....	35
2.2 Звертання та риторичні звертання як обов’язковий елемент проповіді.....	39
2.3 Риторичні запитання як засіб створення експресії у проповідях митрополита Київського і всієї України Епіфанія.....	42
III. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОПОВІДЕЙ БЛАЖЕННІШОГО МИТРОПОЛИТА ЕПІФАНІЯ	48
3.1 Релігійні терміни в проповідях Епіфанія, їх класифікація та стилістичні функції.....	48
3.2 Тлумачення семантики слів митрополитом Епіфанієм як особливість його проповідей.....	53
3.3 Синонімічні ряди, антонімічні протиставлення та однорідні члени речення у проповідях митрополита Епіфанія	58
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. У структурі релігійного стилю української мови семантично й функціонально виразними є жанри церковно-релігійного красномовства, серед яких особливе місце належить проповіді, яку виголошують у церкві під час Богослужіння, а також під час різних молебнів, поминань, церковно-культурних заходів. Вона є одним із джерел релігійної інформації, засобом навернення до віри в Бога і разом з Одкровенням (Святе Письмо і Святе Передання) і молитвою належить до первинних жанрів релігійної комунікації. Кожна проповідь має чітку структуру, яка відповідає як церковним канонам, так і нормам української літературної мови.

Варто сказати, що в проповідях можна побачити певний історичний період, коли їх виголошують, і його релігійно-моральні потреби. Проповідник бачить різні проблеми і намагається на них звернути увагу. Якщо розглядати проповіді патріархів чи єпископів, то можна побачити промови, які вказують на проблеми всього людства, певної держави чи міста, окремої ситуації чи людини. Часто ці моменти переплітаються в одній проповіді. Є й інший аспект, що характеризує тип проповідей: догматичні, морально-повчальні, історичні, літургічні та інші. За способом вираження є промови, який містять чіткий логічний виклад матеріалу, а є більш емоційні, де автор намагається вплинути на певні почуття.

Словом проповідник намагається переконати людину, внести певні зміни в її релігійно-моральний стан. Тому від вдалого підбору мовних конструкцій та глибокого змісту та способу виголошення залежить сприйняття науки Божої, наснаження на духовний подвиг у повсякденному житті. Слово єднає священнослужителя з віруючим, віруючого з Богом. Проповідник використовує різноманітні мовні конструкції і прийоми, що характеризують його освіченість з однієї сторони, а з іншої – стиль автора. За стилем можна побачити або пізнати, кому належить твір, провести певну

аналогію зі Святим Письмом та іншими творами, порівняти з проповідями інших богословів, побачити спільні і відмінні риси.

Тема магістерської роботи – „Мовні особливості проповідей блаженнішого митрополита Київського і всієї Руси-України Епіфанія“ – тісно пов’язана з релігійним стилем, який порівняно недавно почали вивчати в українському мовознавстві. Сьогодні відбувається його формування і становлення. Це не може бути не виражене в проповідях, що виголошують у цей період.

Усе вище вказане підтверджує актуальність теми. Безпосередньо проповіді блаженнішого митрополита Епіфанія ще не опрацьовували, хоча багато науковців вивчали релігійний стиль та його різноманітні аспекти: І. Павлова, О. Петришина, В. Яригіна, О. Журавльова, М. Малишева та ін.

У сучасному мовознавстві питання жанрів та мовних засобів церковних проповідей досліджувала низка лінгвістів: у фокусі уваги Вікторії Яригіної перебувало лінгвістичне дослідження проповідей сучасних проповідників прот. Петра Дмитрука, архиєпископа Ігоря Ісіченка [79, 80, 81]; Ольга Петришина досліджувала динаміку розвитку української церковної проповіді та функціонально-стилістичні особливості релігійної метафори на матеріалі мови проповідей Йосифа Сліпого [50]; Валентина Борита досліджувала мову проповідей Патріарха Філарета [9]. Водночас поза увагою поки що залишаються мовні особливості проповідей блаженнішого митрополита Епіфанія, що й зумовило актуальність нашої роботи.

Метою роботи є з’ясування мовних особливостей проповідей блаженнішого митрополита Київського і всієї Руси-України Епіфанія.

Для досягнення мети необхідно виконати низку **завдань**:

- зібрати проповіді блаженнішого митрополита Київського і всієї Руси-України Епіфанія;
- опрацювати наукову літературу про вивчення релігійного стилю, зокрема мову проповідей;

- охарактеризувати лексичні особливості проповідей митрополита Епіфанія;
- визначити конфесійні терміни, покласифікувати їх та описати їхні стилістичні функції в проповідях митрополита Епіфанія;
- з'ясувати синонімічні можливості слів у проповідях блаженнішого Епіфанія;
- схарактеризувати антонімічні можливості слів у мові проповідей митрополита Епіфанія;
- проаналізувати мовні засоби вираження експресії в проповідях блаженнішого Епіфанія;
- визначити особливості мовного оформлення проповідей блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія.

Об'єктом дослідження є структурно-семантичні та лексико-семантичні засоби мовної організації проповідей митрополита Епіфанія.

Предметом дослідження – особливості використання звертань, риторичних запитань, термінологічної лексики, синонімів, антонімів у проповідях митрополита Епіфанія.

Методи дослідження. У роботі використано синхронний, описовий, зіставний методи, елементи структурного методу, які реалізовано методикою компонентного й дистрибутивного аналізів, а також метод кількісних підрахунків.

Матеріал дослідження. Матеріалом дослідження є проповіді блаженнішого митрополита Київського і всієї Руси-України Епіфанія, уміщених у книзі „Архієпископ Епіфаній (Думенко). На шляху спасіння“, видану в Києві 2012 року [2], а також проповіді останніх років, зібраних нами в інтернет-ресурсах [90].

Теоретичне і практичне значення магістерської роботи полягає в тому, що вона дасть можливість краще зрозуміти й проаналізувати релігійний стиль; її результати можна буде використовувати під час вивчення лексикології, стилістики української мови, риторики, культури мовлення

тощо. Результати роботи можна використати і в богословських науках, особливо в гомілетичі.

Апробація роботи. Результати дослідження було представлено на студентській науковій конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича 2021 року, де було виголошено доповідь на тему: „Риторичні питання в проповідях блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія“.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (розділ 1 – „Теоретичні засади дослідження мови проповідей митрополита Епіфанія“, розділ 2 – „Структурно-семантичні особливості мови проповідей Епіфанія“, розділ 3 – „Лексико-семантичні особливості проповідей блаженнішого митрополита Епіфанія“), висновків, а також списку використаної літератури та електронних джерел.

Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ПРОПОВІДЕЙ МИТРОПОЛИТА ЕПІФАНІЯ

Національна церква, яка впродовж тривалого часу перебувала в суспільно-ідеологічній ізоляції, повертає собі статус канонічної інституції. Відновлюється й функціонування української мови в церковно-релігійній сфері, активно проходить процес творення української богословської термінології, відновлення давніх українських гомілетичних традицій та створення нових на їхній основі. Тому це не може бути поза увагою мовознавців.

1.1 Історія Української Православної Церкви

Проповідь св. Апостола Андрія Первозванного на українських землях стала першим словом проповіді Святого Євангелія, Словом Христовим для пращурів сучасних українців. Християнство поширювалося в українських землях і через грецькі колонії на півдні України, де у Північному Причорномор'ї і в Криму існували перші християнські єпархії. У справу розвитку православного богослужіння в слов'янських землях IX ст. величезним внеском стала місійна праця святих рівноапостольних Кирила і Мефодія [55, с. 351].

Християнство поширювалося в Київській Русі за князювання в Києві св. Оскольда (†882), Олега (†912) та Ігоря (†945). Св. рівноапостольна київська княгиня Ольга (†969), яка хрестилася в Константинополі, будувала храми і підтримувала поширення віри Христової в державі. Св. рівноапостольний київський князь Володимир Святославич (963–1015) охрестив 988 р. Русь-Україну, як свідчить „Повість минулих літ”. З цього часу Київську Русь-Україну вважали християнською державою, де Православна Церква мала державне значення. Оскільки Православ'я

прийшло з Візантії, то Константинопольський Патріархат є Матір'ю-Церквою Православної Церкви України [43, I, с. 15].

Київська Митрополія у Київській Русі-Україні (X–XIII ст.) заснована на початку 990-х рр. Її першим митрополитом, за церковним переданням, вважають святителя Михаїла Київського († 992). З X ст. поступово склалася організація церковного життя в Київській Митрополії. Під час правління св. князя Ярослава Мудрого (978–1054) 1051 р. в соборі Софії Київської було поставлено митрополита Київського і всієї Руси Іларіона, автора твору „Слово про Закон і Благодать“ [11, с. 76].

За час існування Києво-Руської держави отримали розвиток нові галузі церковного життя. З'явилися церковно-юридичні пам'ятки Номоканон і Кормчі книги, отримало розвиток внутрішнє церковне право, здійснювалася канонічна діяльність Київських митрополитів. За прикладом Візантійської імперії побудова взаємовідносин між Церквою і державою ґрунтувалася на принципі „симфонії“. Чернече життя в Русі-Україні було започатковано свв. преподобними отцями Антонієм і Феодосієм, які заснували Києво-Печерський монастир. Запровадження християнства сприяло потужному розвитку церковної книжної освіти, було засновано бібліотеку і школу при Софійському соборі св. київським князем Ярославом Мудрим, розвивалися церковна писемність, літописання, проповідництво тощо.

У XIII ст. почався процес розділення та занепаду Київської митрополії, який супроводжувався кількарізовим проголошенням на західноукраїнських землях окремої Галицької митрополії [43, I, с. 57].

Остаточне розділення Київської Митрополії на дві окремі – Київську і Московську відбулося за митрополита Київського і всієї Руси Ісидора (†1463). На цей період припадає початок формування окремих національних традицій Православ'я – українського і російського.

Українська Православна Церква (Київська Митрополія) у Польсько-Литовській державі існувала окремо після остаточного відокремлення від неї Московської митрополії. Київських митрополитів, починаючи з другої

половини XV ст., обирали на місці, а потім їх лише затверджували Константинопольські патріархи. На Берестейському Соборі 1596 року Київська Митрополія розділилася на православну і унійну частини. У цей період активізується діяльність православних церковних братств, серед яких найбільш відомими і впливовими були Львівське і Віленське. У другій половині XVI ст. св. князь Василь-Костянтин Острозький (1527–1608) організував Острозьку Академію, де було видано Острозьку Біблію (1581). Розвиток українського богослів'я в XVI ст. характеризується появою полемічних творів авторства Івана Вишенського, Василя Суразького, Герасима Смотрицького та ін. [52, I, с. 471].

Святитель митрополит Київський, Галицький і всієї Руси Петро Могила (1632–1647) був поставлений на Київську митрополичу кафедру в складних умовах внутрішньоцерковного протистояння в Речі Посполитій. Церковна діяльність святителя Петра Могили була спрямована на відновлення Православної Церкви, створення Києво-Могилянського колегіуму для розвитку православної освіти та богослів'я [12, с. 240].

Київські митрополити другої половини XVII ст. здійснювали церковне служіння в добу Хмельниччини і намагалися зберегти статус Київської Митрополії в канонічній єдності з Константинопольським патріархатом на Правобережній Україні.

Переяславська угода 1654 р. стала причиною посилення намагань московського уряду та Московського Патріархату підпорядкувати під свою зверхність Київську Митрополію. Московська церковна політика в Україні з 1686 р. після неканонічного приєднання Київської Митрополії до Московського Патріархату виявилася в усіх галузях церковного життя. Відбулося територіальне обмеження Київської Митрополії за рахунок епархій. Упродовж XVIII ст. відбулося поступове обмеження та ліквідація церковних прав і автономії Київської Митрополії [52, II, с. 452].

За умови відсутності власної системи духовної освіти та недостатньої розвинутості церковного життя в Росії, за вимогами російських імператорів

відбувся масовий відтік українських ієрархів, духовенства та церковних діячів на служіння до Російській імперії впродовж XVIII ст. [43, II, с. 18].

Під впливом політики Російської імперії Київські митрополити XVIII ст., хоча і були за походженням українцями, поступово стають виконавцями розпоряджень Синоду Російської православної церкви з нівеляції українського церковного життя за російськими зразками.

Православна Церква в період трьох поділів Речі Посполитої (1772–1795) поступово була підпорядкована Святішому Синоду Російської Православної Церкви.

Перетворення Київської Митрополії в першокласну єпархію Російської Православної Церкви відбулося після повного захоплення Російською імперією українських земель, за винятком Галичини, наприкінці XVIII ст.

Церковна політика російського імператорського уряду XIX – початку XX ст. була спрямована на русифікацію та денаціоналізацію українського церковного життя за рахунок цілеспрямованих дій Святішого Синоду Російської Православної Церкви і світської влади [53, с. 79].

На відміну від XVIII ст., усі Київські митрополити XIX – сер. XX ст. були етнічними росіянами, що гарантувало російському урядові їхню проімперську позицію в церковних питаннях, унеможливлювало вживання української мови (українського прочитання слов'янської мови) в богослужінні, сприяло політиці русифікації [53, с. 91–107].

Духовна освіта в українських землях в складі Російської імперії поступово розвивалася як система підготовки духовенства і мала багатоступеневий устрій. З метою уніфікації загальноросійської системи духовної освіти Києво-Могилянську академію було закрито і на її основі відкрито спочатку Київську духовну семінарію (1817–1920) і Київську духовну академію (1819–1920), яка стала одним із чотирьох центрів духовно-навчальних округів Російської імперії.

Унаслідок польського повстання (1830–1831) відбулася ліквідація унії в межах Російської імперії з подальшими репресіями проти українських і

білоруських греко-католиків. Кирило-Мефодіївське Товариство стало першою українською організацією, яку було звинувачено і засуджено з політичних мотивів, зокрема за „Книгу буття українського народу” авторства М. І. Костомарова [13, с. 274].

Незабаром почалася боротьба за можливість друкувати українською мовою переклади Священного Писання наприкінці XIX – поч. XX ст. (П. Морачевський, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, І. Пулюй та ін.) [55, с. 416].

У цей час відбувається розповсюдження вільнодумства і атеїзму в Російській імперії, що спричинило заколоти і революцію 1905 р., у відповідь на які з’явилися російські націоналістичні чорносотенні організації, які виступали на захист самодержавства та офіційного Православ’я.

Наслідки синодального періоду (1721–1917 рр.) для Української Православної Церкви були негативними. Попри розбудову православних парафій, зведення храмів і монастирів, організацію системи духовної освіти, синодальна система призвела до бюрократизації церковного життя, повної русифікації богослужбової, освітньої та видавничої діяльності, занепаду українських церковних традицій і звичаїв тощо [13, с. 250].

Політичні зміни в Російській імперії, викликані Першою Світовою війною (1914–1918 рр.) і революціями 1917 р. спричинили появу і подальший розвиток українського церковного руху за автокефалію Української Православної Церкви (1917–1921). Упродовж 1917–1918 рр. відбулися єпархіальні з’їзди в Україні, найбільш радикальними з яких у справі українізації церковного життя стали Київський і Полтавський єпархіальні з’їзди 1917 р. [14, с. 10].

З метою підготовки до скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору для проголошення автокефалії Української Церкви і виборів митрополита-українця українські військові капелани разом з національно свідомим духовенством та мирянами утворили в листопаді

1917 р. Тимчасову Всеукраїнську Православну Церковну Раду (ВПЦР) [14, с. 18].

Через вбивство митрополита Київського і Галицького Володимира (Богоявленського) у січні 1918 р., вибори нового Митрополита Київського і Галицького Антонія (Храповицького) відбулися в травні 1918 р.

Закон Директорії Української Народної Республіки про автокефалію Української Церкви було прийнято 1 січня 1919 р. Заходи уряду УНР щодо канонічного визнання автокефалії Української Православної Церкви було здійснено О. Г. Лотоцьким, який 1919 р. у Константинополі намагався добитися згоди на це Вселенського Патріархату, а також І. І. Огієнком, який розгорнув кампанію збору підписів за визнання автокефалії Української Церкви у таборах військовополонених українців у Польщі.

1919 р. в Києві було зареєстровано перші українські православні парафії, які діяли на основі зразкового статуту в межах радянського законодавства. У квітні 1919 р. було засновано другу Всеукраїнську Православну Церковну раду, яку очолив М. Мороз [14, с. 32].

5 травня 1920 р. на пленарному засіданні Всеукраїнської Православної Церковної Ради відбулося проголошення автокефалії Української Церкви. Всеукраїнська Православна Церковна рада намагалася вирішити проблему з набуттям канонічного єпископату для УАПЦ, але безрезультатно.

Собор УАПЦ відкрили в кафедральному соборі Софії Київської 14 жовтня 1921 р., а 23 жовтня тут же відбулася пресвітерська хіротонія о. митрополита УАПЦ Василя Липківського (1921–1927). Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ 1921 р. затвердив так звані „Київські канони“, у яких основними засадами цієї Церкви було проголошено автокефалію, соборноправність, українізацію.

Церковно-державні відносини в УСРР у міжвоєнний період цілком ґрунтувалися на матеріалістичній ідеології і на радянському законі про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви. Ставлення радянської влади до УАПЦ характеризувалося не тільки антирелігійними настановами

атеїстичної ідеології, але й супроводжувалося додатковими репресіями, зумовленими звинуваченням українських церковних діячів у „петлюрівщині“.

1927 року за вимогами НКВС усунуто митрополита В. Липківського. Масові гоніння призвели до самоліквідації УАПЦ. Ліквідація церковного життя в УРСР відбулася напередодні II Світової війни, коли внаслідок репресій радянської влади проти усіх Церков, ліквідації церковних осередків, розстрілу митрополитів, єпископату і духовенства було майже повністю зруйновано церковне життя [53, с. 216].

Відродження Української Православної Церкви на українських землях в Другій Речі Посполитій (1918–1939 рр.) сталося внаслідок відродження незалежної Польської держави, на території якої опинилася частина Російської Православної Церкви з православним українським і білоруським населенням. За сприяння польського уряду було отримано Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Константинопольської Патріархії від 13 листопада 1924 р., який визнав акт приєднання Київської Митрополії до Московського Патріархату 1686 р. неканонічним [55, с. 424].

Церковне життя на Західній Волині, яка опинилася в складі СРСР у 1939–1941 рр., також зазнало негативних впливів, зокрема почалося переслідування радянською владою духовенства. Український церковний рух в Генеральній Губернії III Рейху (1939–1941 рр.) домігся українізації церковного життя, було здійснено висвяту української православної ієрархії, зокрема архієпископа Холмського і Підляського Іларіона (І. Огієнка). Після початку війни між Німеччиною та СРСР, Собор єпископів в Почаєві 18 серпня 1941 р. поклав початок розколу в Православній Церкві на „визволених землях“, проголосивши Українську Автономну Церкву в канонічній єдності з Московським Патріархатом в СРСР. Після „визволення“ України від німецьких військ і відновлення радянської адміністрації у 1943–1944 рр. українські ієрархи усіх православних Церков разом з частиною духовенства і вірян виїхали за кордон [55, с. 430].

Православна Церква в Україні після Другої Світової війни (1945–1990) була підпорядкована Московському Патріархату, який діяв в СРСР на умовах „Московського конкордату“ 1943 р. Після 1946 р. відбулося остаточне оформлення Українського Екзархату Московського Патріархату в межах УРСР. Український Екзархат Московського Патріархату в роки хрущовського гоніння на Православну Церкву в СРСР у 1950–1960-ті рр. пережив іще один наступ атеїстичної держави на церковні осередки, оскільки в Україні, попри період невинних репресій і руйнацій церковного життя в складі СРСР з 1922 р., усе ще залишалось дуже багато православних монастирів, парафій, храмів тощо. Патріарший Екзарх, Митрополит Київський і Галицький Філарет (Денисенко) здійснював архіпастирське служіння на Київській кафедрі в 1966–1990 рр. У період його керування Українським екзархатом Православна Церква в Україні залишалась частиною Московського Патріархату в СРСР, але без обумовленого канонічного статусу [55, с. 431–433].

У лютому 1989 р. виник Ініціативний комітет відродження УАПЦ силами радянських дисидентів, правозахисників, громадських діячів, студентів. Висвята ієрархія УАПЦ відбулася весною 1990 р. Задля проголошення Київського Патріархату УАПЦ було скликано Всеукраїнський Православний Церковний Собор 5–6 червня 1990 р. Першим Патріархом Київським і всієї України на цьому Соборі заочно було обрано митрополита Мстислава (Скрипника) (1990–1993). Восени 1990 р. він приїхав до Києва, де відбулася його інтронізація у соборі Святої Софії [53, с. 381–388].

Перейменування Українського Екзархату Московського Патріархату під тиском зовнішніх обставин на Українську Православну Церкву відбулося 1990 р., коли було створено Українську Православну Церкву в канонічній єдності з Московським Патріархатом. Митрополит Київський і всієї України Філарет почав працювати над розширенням автономії Української Православної Церкви в нових політичних умовах. Дарування самостійності і незалежності в управлінні Українській Православній Церкві Патріархом

Московським і всієї Русі Алексієм II (Рідігером) відбулося у жовтні 1990 р. наданням Митрополитові Київському і всієї України Філарету відповідної грамоти. Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. скликаний Митрополитом Київським і всієї України Філаретом у Києво-Печерській Лаврі Помісний Собор УПЦ 1–3 листопада 1991 р. ухвалив рішення про автокефалію і звернувся з офіційним проханням затвердити незалежність Української Православної Церкви. Натомість відбулася нівеляція Архієрейським Собором РПЦ у березні-квітні 1992 р. статутних положень УПЦ і рішень її Помісного Собору 1991 р. Як наслідок антиканонічних дій РПЦ по дискредитації Митрополита Київського і всієї України Філарета за його намагання отримати канонічним шляхом автокефальний статус УПЦ, відбулося позастатутне зібрання єпископату УПЦ у Харкові в травні 1992 р. У червні 1992 р. в Україну приїхав митрополит Ростовський і Новочеркаський РПЦ Володимир (Сабодан), який очолив Українську Православну Церкву в канонічній єдності з Московським Патріархатом [55, с. 431–436].

Постання Української Православної Церкви Київського Патріархату як Помісної Церкви українського народу сталося в результаті рішень Всеукраїнського Православного Об'єднавчого Собору 25–26 червня 1992 р. Патріарх Київський і всієї України Мстислав (Скрипник) очолив Українську Православну Церкву Київського Патріархату після об'єднання УАПЦ та частини УПЦ, яка була представлена митрополитом Філаретом та єпископом Яковом (Панчуком). Частина незгодних з постановами об'єднавчого Собору єпископів, кліриків і мирян УАПЦ оголосили про утворення окремої УАПЦ 1993 р. Після упокоєння в США Патріарха Київського і всієї України Мстислава (Скрипника) у Києві було скликано Всеукраїнський Православний Церковний Собор 21–24 жовтня 1993 р. на якому відбулося обрання Патріарха Київського і всієї України Володимира (Романюка). Кончина Патріарха Володимира (Романюка) і його похорон супроводжувалися трагічними подіями і відомі як „Чорний вівторок“ 18

липня 1995 р. Всеукраїнський Православний Церковний Собор 20–22 жовтня 1995 р. обрав Патріархом Київським і всієї Руси-України Філарета (Денисенка). Із 1995 р. відбулося утвердження і кількісне зростання Української Православної Церкви Київського Патріархату. Відзначено 2000-літній ювілей Різдва Христового скликанням і проведенням Всеукраїнської міжнародної християнської Асамблеї до 2000-ліття Різдва Христового. Відновлено і освячено національні церковні святині українського народу (Михайлівський Золотоверхий собор, Пирогощу та ін.) [55, с. 437–440].

Напередодні Всеправославного собору 16 червня 2016 р. Верховна Рада України прийняла постанову № 1422-VIII „Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму, Вселенського Патріарха щодо надання автокефалії Православній Церкві в Україні“. У цьому зверненні Верховна Рада України просила Вселенського Патріарха:

- визнати нечинним акт 1686 р. як такий, що був ухвалений з порушенням священних канонів Православної Церкви;
- узяти участь у подоланні наслідків церковного поділу шляхом скликання під егідою Вселенського Патріархату Всеукраїнського об'єднавчого собору з метою вирішення всіх суперечливих питань та об'єднання Українського православ'я;
- видати Томос про автокефалію Православної Церкви в Україні.

Відповідне Звернення було підготовлено з метою подолання наявного в Україні церковного розподілу та нормалізації канонічного статусу Православної Церкви в Україні. Одним із приводів до його підготовки стала збройна агресія Російської Федерації.

9 квітня 2018 р. Президент України Петро Порошенко відбув до Стамбула, де провів зустріч з Вселенським Патріархом Варфоломієм та з членами Святого і Священного Синоду. 17 квітня 2018 р. Петро Порошенко в Києві зустрівся з головами фракцій у Верховній Раді України і закликав їх

підтримати Звернення до патріарха Варфоломія I про надання Українській Церкві Томосу про автокефалію [85].

18 квітня 2018 р. Президент Петро Порошенко отримав підписи 40 архієреїв УПЦ Київського Патріархату, 12 архієреїв УАПЦ і близько 10 архієреїв Московського Патріархату до Вселенського Патріарха з проханням про надання Томосу про автокефалію Української Церкви. 19 квітня 2018 р. Верховна Рада України прийняла постанову № 2410-VIII про підтримку звернення Президента України до Вселенського Патріарха Варфоломія про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні. Того ж дня цю постанову підписав Голова Верховної Ради України. 20 квітня 2018 р. Заступник голови Президентської адміністрації Р. Павленко вилетів до Стамбула для передачі Вселенському Патріарху Варфоломію звернення про надання Томосу про автокефалію Православної Церкви в Україні. 19–20 квітня 2018 р. відбулося засідання Священного Синоду Вселенського Патріархату з приводу українського питання. За результатами Синоду 22 квітня опубліковано комюніке. У ньому зазначено, що відповідно до Божественних і Священних Канонів, а також вікового церковного порядку і Священного Передання, Вселенський Патріархат зацікавлений в збереженні всеправославної єдності та піклується про Православні Церкви у всьому світі, і особливо про український православний народ, який отримав спасительну християнську віру і святе хрещення від Константинополя. Отже, Константинопольський Патріархат, як істинна Церква-матір, розглянув питання, що стосуються церковної ситуації в Україні, як це було зроблено на попередніх синодальних засіданнях, і, прийнявши від церковної і цивільної влад, які представляють мільйони українських православних християн, звернення з проханням про надання автокефалії, вирішив тісно спілкуватися та узгодити зі своїми сестринськими Православними Церквами це питання.

14 травня 2018 р. делегація Синоду Вселенського Патріархату з трьох митрополитів розпочала візити в Помісні Церкви з інформуванням про українську справу. Візити мали на меті інформувати про справу, а не

отримувати дозвіл на її вирішення. Російська Православна Церква на церковно-дипломатичному рівні провадила активну протидію процесу надання Томосу про автокефалію Українській Церкві [85].

1 липня 2018 р., виступаючи в Тронному залі своєї резиденції після поминального богослужіння з нагоди 40-го дня від упокоєння митрополита Перги Євангела, Вселенський Патріарх Варфоломій значну частину промови присвятив українському питанню. Патріарх заявив, що ніякої канонічної території Російської Православної Церкви (РПЦ) в Україні не існує, а Москва 1686 року приєднала Українську Церкву неканонічно і взяла більше, ніж дозволено.

31 серпня 2018 р. біля офіційної резиденції Вселенського патріарха Варфоломія близько 50 українців просили надати автокефалію Українській Православній Церкві і помолилися за неї. Після цього відбулася зустріч Патріархів Вселенського Варфоломія і Московського Кирила. По завершенню зустрічі представник Константинопольського Патріарха Варфоломія митрополит Гальський Еммануїл запевнив, що зустріч з російським Патріархом не вплинула на рішення Патріарха Варфоломія щодо автокефалії Української Церкви.

Того ж дня Константинопольський Патріарх Варфоломій повідомив про імплементацію рішення щодо автокефалії Української Церкви. На відкритті Архієрейського Синаксу Константинопольської Церкви 1 вересня 2018 р. у Стамбулі Вселенський Патріарх Варфоломій прочитав доповідь, у якій зазначив, що Москва впродовж багатьох століть розпоряджалася Київською Митрополією без відома Константинополя. 2 вересня на Синаксі єпископи ухвалили, що Константинопольський Патріархат може надавати автокефалію без будь-яких узгоджень. 7 вересня 2018 р. Вселенський Патріарх Варфоломій призначив двох екзархів (представників) у Києві: архієпископа Даниїла Памфілійського із США та єпископа Іларіона Едмонтонського з Канади в рамках підготовки до надання автокефалії

Православній Церкві в Україні. Екзархи мали взаємодіяти з українською владою і Церквами для організації Об'єднаного собору.

У кінці вересня 2018 р. Вселенська Патріархія оприлюднила дослідження історичних церковних документів, у яких довела, що Константинополь ніколи не віддавав Київську Митрополію в канонічне підпорядкування Російської Православної Церкви.

9–11 жовтня 2018 р. відбулося засідання Синоду Вселенського Патріархату, на якому було прийнято декілька рішень:

- підтвердити вже прийняте рішення про те, щоб Вселенський Патріархат приступив до надання автокефалії Церкві України;

- відновити станом на сьогодні Ставропігію Вселенського Патріарха в Києві, одну з його багатьох Ставропігій в Україні, які завжди там існували;

- прийняти та розглянути прохання про апеляцію від Філарета Денисенка, Макарія Малетича та їхніх послідовників, які опинилися у схизмі не з догматичних причин, у відповідності до канонічних прерогатив Константинопольського патріарха отримувати такі звернення від ієрархів та інших священнослужителів з усіх Автокефальних Церков; так згадані вище особи були канонічно поновлені у своєму єпископському або священницькому сані, також було відновлено сопричастя їхніх вірних з Церквою;

- скасувати зобов'язання Синодального листа 1686 р., виданого за обставин того часу, який надавав у порядку ікономії право Патріарху Московському висвячувати Київського митрополита, обраного собором духовенства та вірян його єпархії, який мав згадувати Вселенського Патріарха, як свого Першоієрарха за будь-яким богослужінням, проголошуючи та підтверджуючи свою канонічну залежність від Матері-Церкви Константинопольського патріархату;

- звернутися до всіх залучених сторін із закликом утримуватися від захоплення церков, монастирів та іншого майна, а також від будь-яких інших насильницьких дій та помсти, щоб перемагали мир і любов у Христі.

12 жовтня 2018 р. прес-служба президента Росії повідомила, що становище Російської Православної Церкви в Україні після винесеного Синодом Константинопольського Патріархату рішення приступити до надання автокефалії Українській Церкві, скасування грамоти 1686 р. і заяви про відновлення ставропігії Вселенського Патріархату в Києві стало предметом обговорення оперативної наради постійних членів Ради безпеки Росії, проведеної президентом Росії. Прес-секретар президента РФ заявив, що політичний Кремль підтримує занепокоєння Російської Православної Церкви щодо надання автокефалії Українському Православ'ю.

27–29 листопада 2018 р. Вселенський Патріархат провів засідання Священного Синоду, де, окрім інших питань, обговорювали текст Томосу про автокефалію Української Церкви. За результатами Синоду було видано комюніке, у якому зазначено про створення проєкту Статуту Помісної Православної Церкви України.

Патріарх Варфоломій у своїх листах-запрошеннях закликав православних ієрархів трьох юрисдикцій в Україні взяти участь в Об'єднавчому соборі 15 грудня 2018 р. Патріарх Варфоломій написав листа митрополиту Онуфрію, у якому зазначив, що після обрання Предстоятеля Помісної Церкви він вже не зможе носити титул „Митрополит Київський“.

Історичний Об'єднавчий собор відбувся 15 грудня 2018 р. у Софійському соборі. Перед початком Собору відбулися Помісні Собори УПЦ Київського Патріархату та УАПЦ, які ухвалили рішення припинити свою діяльність як окремі релігійні об'єднання та об'єднатися в одну Православну Церкву України. Делегатами Собору – всіма ієрархами з УПЦ КП, УАПЦ та двома ієрархами з УПЦ МП, представниками кліру і мирян, було одногосно створено Православну Церкву України, а також затверджено її Статут та інші необхідні рішення. Шляхом таємного голосування новим Предстоятелем обрали Митрополита Епіфанія. Титул Предстоятеля Православної Церкви України – Блаженнійший Митрополит Київський і всієї України [85].

5 січня 2019 р. Його Всесвятість Вселенський Патріарх Варфоломій підписав Томос про Автокефалію Православної Церкви України. „Побожний український народ чекав цього благословенного дня цілих сім століть“, – заявив Патріарх Варфоломій після підписання. 6 січня 2019 р. у церкві святого Георгія у резиденції Вселенського Патріархату в Константинополі під час святкової літургії за участю Патріарха Варфоломія предстоятелю Православної Церкви України Митрополиту Епіфанію було вручено Томос про автокефалію Української Церкви, відбулося євхаристійне співслужіння двох Предстоятелів та ієрархів і духовенства обох Церков. 9 січня на Томосі поставили свої підписи всі члени Синоду Константинопольського Патріархату, чим було формально завершено процес здобуття автокефалії Помісною Українською Православною Церквою.

Отже, Митрополит Епіфаній став предстоятелем Православної Церкви України (таку офіційну назву тепер має наша церква) в дуже складний час і в складних умовах, однак він дуже достойно виконує свої обов'язки, чим здобув великий авторитет серед українського народу. Останнім часом в умовах карантину (у зв'язку із поширенням COVID–19), Суспільне телебачення України, 5 канал та ще кілька телеканалів почали транслювати щонеділі й у великі свята Служби Божі Православної Церкви України. Мільйони вірян мають можливість слухати чудові проповіді Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія. Тому аналіз мови його проповідей сьогодні є надзвичайно важливим та актуальним завданням [85].

1.2 Мова Православної Церкви України та її вивчення

Виклад цього питання – про церковну мову – варто розпочати з 860-их років, коли святі просвітителі Кирило і Мефодій переклали з грецької мови на староболгарську Святе Письмо.

Після хрещення 988 року Україна-Русь прийняла цю мову (звану вже як старослов'янську), і вона стала панівною у богослужінні.

Оскільки старослов'янська мова була для вірян малозрозумілою і тому потребувала певної адаптації, Церква, прийнявши старослов'янську мову, домагалася того, щоб тексти стали зрозумілішими для киеворуського читача або слухача [9].

Саме для цього „в Печерському монастирі в 70-80 роках 11-го століття відбувалася велика робота щодо редагування Євангелії, Апостола та Псалтиря“, – як зазначає Сергій Висоцький, доктор історичних наук, відкривач і перший дослідник стародавніх написів на стінах Софії Київської. „Мета такої редакції полягала в тому, щоб зробити старослов'янський текст зрозумілішим для киеворуського читача або слухача“, – пояснює дослідник [10].

Робота з адаптації старослов'янського тексту Святого Письма відбувалася не лише у Києві. „Від початку кожен зі слов'янських народів однакові літери старослов'янської мови вимовляв трохи по-своєму. Образно кажучи, у мертвий трафарет вкладав свою душу, свою мовну культуру. Саме ця душа і створювала неповторне обличчя старослов'янської мови, яке відрізнялося від усіх інших. Ці різновиди науковці назвали редакціями. Редакція сербська, македонська, українська, білоруська...“ – пише Ганна Куземська, авторка книги „Якою мовою молилася давня Україна“ [28].

І саме українська редакція церковнослов'янської була єдиною богослужбовою мовою і в Печерському монастирі і загалом на наших землях. Наприклад, в Остромировому Євангелії (це унікальна пам'ятка киеворуського письменства 1057 року, яка зберігається у відділі стародруків Національної бібліотеки імені Вернадського), знаходять просто вражаючу кількість слів і мовних форм, які донині живуть в українській мові [66].

Наприклад:

слова: *година, подружжя, радощі, другий, місяць...*;

закінчення дієслів на **-ть**: *видить, ненавидить, приходить, звеличить, творять, спить, мучить, погубить...*;

тверде **и** у словах – *слуги, ріки, гріхи, муки, навіки, віки, Євангеліє од Луки...*;

закінчення дієслів на **-ти**: *писати, убити, їсти...*;

м'яке **ц** в кінці слів: *близнець, отець...*;

форми кличного відмінка: *учителю, друже, наставниче, маловіре, рабе лукавий...*;

закінчення **-ові, -еві**: *Петрові, Ісусові, кесареві...*;

форми власних імен і назв: *Володимир, Давид, Марко, у Києві* тощо.

У тексті Київського Псалтиря 1397 року представлені сотні слів і форм української мови [66]. Наприклад:

Українська редакція	Московська редакція
---------------------	---------------------

<i>молитви</i>	<i>моленья</i>
----------------	----------------

<i>створи</i>	<i>содѣла</i>
---------------	---------------

<i>погибнете</i>	<i>погібнѣтє</i>
------------------	------------------

<i>Господь в церкві</i>	<i>Господь во храме</i>
-------------------------	-------------------------

<i>лицю</i>	<i>лицу</i>
-------------	-------------

<i>чужїї</i>	<i>чуждиш</i>
--------------	---------------

<i>вінець</i>	<i>вѣнѣц</i>
---------------	--------------

<i>сусідом</i>	<i>сосѣдом</i>
----------------	----------------

<i>вітру</i>	<i>вѣтра</i>
--------------	--------------

<i>живуть</i>	<i>живут</i>
---------------	--------------

<i>в свитьці книжнім</i>	<i>в главизнѣ книжнѣ</i>
--------------------------	--------------------------

<i>цариця</i>	<i>царица</i>
---------------	---------------

<i>стіни ієрусалимови</i>	<i>стѣни ієрусалімскіє</i>
---------------------------	----------------------------

Служебник (богослужбова книга, призначена для священника та диякона), виданий у друкарні Києво-Печерської лаври 1620 року, також містить велику кількість українських слів і форм [66]. Але плюс до цього в Служебнику є наголоси. Як відомо, кожна слов'янська мова має свою оригінальну систему наголосів. Ось декілька прикладів, які відрізняють

згаданий Службник від церковнослов'янського Службника сучасної московської редакції:

у Лаврі 1620 року вимовляли	у Лаврі сьогодні вимовляють
<i>даруй</i>	<i>даруй</i>
<i>добротою</i>	<i>добротою</i>
<i>честний</i>	<i>честний</i>
<i>ім'я</i>	<i>імя</i>
<i>самому</i>	<i>самому</i>
<i>творят</i>	<i>творят</i>
<i>твоєму</i>	<i>твоєму</i>
<i>сподоби</i>	<i>сподоби.</i>

Як бачимо, три імениті писемні пам'ятки – XI, XIV і XVII століть – незаперечно свідчать, що наша давня церковна мова була наскрізь українською.

Як пояснює доктор філологічних наук Віктор Мойсієнко, „Українська редакція богослужбової мови була єдиною. Іншої на наших землях не було. Аж до Москви. Московська ж редакція церковнослов'янської мови почала з'являтися у богослужбових текстах лише на початку XVIII століття“ [35].

Отже, текст богослужбових книжок упродовж віків постійно міняли, наближуючи його до вимог живої мови.

У XVI, XVII і XVIII віках на Україні написано було багато церковних і богословських книжок українською мовою; ці книжки мають надзвичайно гарну богословську термінологію – просту, влучну, виразну й розвинену.

Кінець XVII–XVIII ст. став періодом втрати самостійності й статусу митрополії Українською Православною Церквою на Правобережній Україні, її підпорядкування Російській Православній Церкві (1686 р.) і зумовлене цим запровадження в її літургійній практиці старомосковського ізводу церковнослов'янської літургійної мови (із 1784 р. – запровадження російської літургійної вимови [42, с. 115–116]). Цей процес супроводжувався занепадом

усіх простомовних „навколелітургійних“ явищ: наприклад, Учительні Євангелія, збірники церковних пісень (зокрема „Богогласник“ 1790 р.) були заборонені як неканонічні; проповідь, катехизація – занепадають.

Цей занепад тривав до 1917 року, коли була відновлена УАПЦ.

Процес українізації церковного обряду УАПЦ відбувався двома шляхами: 1) повернення до української вимови церковнослов'янських молитовних, богослужбових текстів, 2) перехід на українську мову в молитві та богослужінні через створення перекладів відповідних текстів (спершу частковий – українською мовою перекладені лише окремі молитви і читання (богослужбове Євангеліє, Апостол, „Вірую“, шестипсалміє), а відтак повний переклад цілих богослужбових чинів). Наказ про повернення до української літургійної вимови видало Міністерство віросповідань при Українській Центральній Раді (постанова міністра віросповідань І. Огієнка від 24 вересня 1919 р.) [42, с. 117]. Цей же наказ запроваджував читання українською мовою богослужбового Євангелія (видання 1906–1912 рр.) та проповідь українською мовою. Найперші українськомовні молитовники містили відповідні правила вимови та паралельно церковнослов'янський і український тексти („Молитовник. Церковно-славянський та український тексти (з поясненням)“ (Київ, 1917); „Молитовник мовою українською й церковно-слав'янською. Переклав і пояснення зложив доктор церковної історії Архієпископ Олексій [Дородніцин]“ (Київ, 1918). Перший Собор УАПЦ, що відбувся 14–30 жовтня 1921 р., прийняв канонічну ухвалу про обов'язкове вживання української мови як літургійної [54, с. 342].

Богослужбові переклади в цей період здійснювала Всеукраїнська православна церковна рада (1917–1927 рр.) – керівний орган УАПЦ, при якому була створена спеціальна Перекладова комісія під головуванням Н. Шараївського. У комісії в різний час працювали: В. Липківський, А. Кримський, В. Чехівський, М. Хомичевський (Борис Тен), В. Потієнко, прот. К. Стеценко, проф. І. Огієнко, архієпископ Лубенський і Полтавський Йосиф Оксіук, І. Власовський, І. Гаращенко, С. Єфремов, Н. Старицька-

Черняхівська та ін. Упродовж свого функціонування аж до ліквідації 1927 р. комісія при Всеукраїнській Православній Церковній Раді переклала весь основний корпус богослужбових книг (основну роботу над перекладами здійснювали: В. Липківський, Н. Шараївський, І. Огієнко).

Процес відродження Української Православної Церкви упродовж 1918–1939 рр. тривав на західноукраїнських землях, що перебували під владою Польщі. Тут була утворена Православна Церква в Польщі, яка 1924 р. отримала статус автокефалії. Рух за українізацію Православної Церкви найактивніше тривав у Волинській єпархії. 1922 р. Святіший Синод Православної Церкви в Польщі благословив вживання української мови в богослужінні, проповіді та катехизації в тих парафіях, де цього вимагали парафіяни. З цією метою у квітні 1925 р. при Синоді була створена Комісія для перекладу Святого Письма і богослужбових книг на українську мову, до складу якої увійшли: митрополит Діонісій Валединський – голова комісії, І. Огієнко, П. Табінський, О. Лотоцький та В. Біднов [73, с. 157].

1930 р. з ініціативи уряду УНР в екзилі було засновано Український науковий інститут у Варшаві, при якому 1932 р. створено Комісію для перекладу Святого Письма та книг богослужбових під головуванням митрополита Діонісія Валединського. Комісія здійснювала кураторство праці двох підкомісій – Крем'янецької (очолив архієпископ Полікарп Сікорський) та Луцької (під головуванням архієпископа Олексія Громадського та проф. М. Кобрин). Загалом за час своєї діяльності комісії підготували та опублікували такі богослужбові видання: Літургія св. Йоана Золотоустого (1936), Божественна Літургія св. Василя Великого (1939), Божественна Літургія Раніш Освячених Дарів св. Григорія Двоєслова (1939) (М. Кобрин), Малий Требник (1942), Служебник (1942), Октоїх (1938) та ін. Найбільшу кількість перекладів здійснив М. Кобрин [27].

Українізація Православної Церкви в Польщі та Наддніпрянській Україні не могла не вплинути на УГКЦ, що в першій половині ХХ ст. перебувала у вирі таких процесів: боротьба за „оживлення“ церковного

обряду (активна участь мирян у богослужінні), рух за делатинізацію церковного обряду.

1922 р. І. Огієнко опублікував у Львові в друкарні Ставропігійського інституту богослужбові переклади з передмовою та благословенням православного єпископа Діонісія Валединського. Над редагуванням цих текстів працювала спеціальна комісія, очолена греко-католицьким священиком Й. Боцяном. Того ж року з благословення митрополита А. Шептицького переклад І. Огієнка був апробований у Преображенському соборі м. Львова.

У цей же період над богослужбовими перекладами почала працювати. Комісія під головування митрополита А. Шептицького, і вже 1927 р. у Львові побачила світ „Божественна Літургія св. Йоана Золотоустого“, а 1933 р. – „Єрейський молитвослов“ у перекладі на українську мову о. Я. Левицького, члена комісії.

1941 р. єпископ-помічник митрополита А. Шептицького владика Йосиф Сліпий за його дорученням створив нову літургійну комісію. Упродовж 1941–1944 рр. вона підготувала переклад Божественної Літургії св. Йоана Золотоустого, який не був опублікований через нацистську, а відтак радянську окупацію Галичини [29].

Після ліквідації УАПЦ в підрадянській Україні 1930 р., припинення діяльності Православної Церкви в Польщі 1939 р. та ліквідації УГКЦ 1946 р. працю над богослужбовими перекладами провадили лише поза межами України, у країнах поселення українців, де були створенні українські церковні структури (Українська Греко-Православна Церква Канади, Українська Православна Церква в США, Українська Православна Церква у Великій Британії тощо). Діяльність цього періоду – це переважно редагування здійснених у попередній період перекладів богослужбових книг: перекладів Всеукраїнської Православної Церковної Ради, Наукового Інституту у Варшаві, ранніх перекладів І. Огієнка. Однак на особливу увагу заслуговує праця Комісії при Консисторії Української Греко-Православної

Церкви в Канаді, до складу якої входили митрополит Іларіон Огієнко, єпископ Борис Яковкевич, священники С. Савчук, С. Герус. Видання, підготовлені цією комісією, – „Евхологійон, або Требник“ (Вінніпег, 1960), „Український православний Часослов“ (Карлсруе, 1968) та „Служебник“ (Вінніпег, 1972) – зазнали багатьох перевидань та лягли в основу подальших богослужбових збірників (зокрема, молитовників), що їх використовують у богослужбовій практиці УАПЦ дотепер. Іншим вагомим організатором редакторської праці над богослужбовими перекладами в діаспорі стала також Комісія богослужбових книг при Науково-Богословському Інституті УАПЦ в США, яку свого часу очолювали: митрополит УПЦ в США Йоан Теодорович, митрополит УГПЦК Іларіон (Огієнко), митрополит УАПЦ в Діаспорі Никанор Абрамович. Найзначнішими публікаціями комісії стали „Служебник“ (1963) та „Великий український православний молитовник“ (Видання УАПЦ в Австралії і Новій Зеландії, 1991), „Постова Тріодь“ (перекладач – В. Завіткевич) (1976). Усі вони в 90-х роках ХХ ст. були перевидані в Україні та використовувалися при створенні нових видань.

Період інтенсивної праці над богослужбовими перекладами в УГКЦ припав на 1966–1984 рр. і був спричинений мовно-літургійними реформами II Ватиканського Собору (1962–1965). Головною метою реформи було відновлення активної і свідомої участі вірних у богослужінні через уприсупнення для їхнього розуміння богослужбових текстів. Сакральні мови (латину, церковнослов'янську тощо) у богослужінні мали замінити живі народні мови. Прикметно, що при цьому, відповідно до постанов Собору, офіційною літургійною мовою залишалася церковнослов'янська, а вживання народних (живих) мов допускалося лише факультативно.

Із прийняттям християнства на території України в Х ст. почало поширюватися Святе Письмо старослов'янською мовою. Але це був лише Новий Завіт. Перше видання всього Святого Письма було 1581 року (Острозька Біблія) [88].

У XIV ст. Реформація посилила прагнення перекладів Святого Письма розмовною українською мовою. У той час було здійснено переклади Євангелія: Василя Тяпинського, Валентина Нагалевського, Пересопницьке Євангеліє ченця Григорія 1561 та ін. [88].

У XVII ст. в „Катехізисі Петра Могили“ містилося багато цитат староукраїнською мовою. Митрополит взяв під контроль переклад, який очолив Сильвестр Косів [69, с. 7].

Становище погіршилося в II половині XVII ст., особливо коли українська церква 1686 року була незаконно прийнята до Московської Патріархії. Російський уряд заборонив друкувати українські книжки, що розповсюдилося і на релігійну літературу [52, II, с. 52]. У XVIII ст. при Катерині другій заборонили вимову слов'янських текстів, а про переклади взагалі не могло бути й мови [62].

У XIX ст. Григорій Квітка-Основ'яненко в Харкові, на Галичині – Маркіян Шашкевич починають перекладади частини Біблії. В середині XIX ст. переклад Євангелій і Діянь апостольських зробив Пилип Морачевський, інспектор ліцею на Чернігівщині [62]. Академія наук схвалила цей переклад, але уряд і синод заборонив його через політичні мотиви. Тільки під тиском революційних подій в 1905 році було дозволено видавати цей переклад (уже після смерті автора). Ініціатори дуже виправили мову перекладу, що, на думку, мовознавців та богословів, знизило його цінність [22, с. 31–32].

Українці, не маючи змоги друкувати переклади Святого Письма на території Російської імперії, перенесли цю справу закордон. Першим повним перекладом Біблії українською мовою був переклад П. Куліша та І. Пулюя. Роботу було розпочато 1868 року і вели її упродовж 35 років. П. Куліш переклав весь Новий Завіт і декілька книг Старого Завіту. Переклад деяких книг Старого Завіту було доручено Івану Нечую-Левицькому, який протягом півтора року опрацював книгу Рут, Паралипоменон Ездри, Неємії, Естер та Даниїла [26, с. 847]. Було перекладено весь Старий Завіт, але він згорів в

загадковій пожежі. Пантелеймон Куліш змушений був розпочати роботу заново. Йому допомагав Іван Пулюй, який перекладав Псалтир. Закінчено роботу після смерті П. Куліша. Видав Біблію 1903 року І. Пулюй [5, с. 59].

Розвиток української мови в ХХ ст. спричинив виникнення повного перекладу Священного Писання [70, с. 8]. Його зробив Іван Огієнко (Митрополит Іларіон), учений, професор, філолог, для цього він десять років досліджував перекладацьку роботу [22, с. 53]. 1937 р. було видано у Львові Четвероєвангеліє, а 1939 р. у Варшаві видано весь Новий Завіт і Псалтир [70, с. 8].

Друга світова війна і різні життєві проблеми (зокрема смерть дружини) приводять до того, що І. Огієнко переїздить до Канади, де і закінчує перекладацьку роботу [8, с. 18]. Він відіслав на рецензію переклад Старого Завіту Закордонному Біблійному Товариству, яке сім років розглядало це питання. У 1955 році одержав позитивну відповідь. 1958 року було видано Біблію в Канаді [92], а 1962 року переклад Святого Письма видало Лондонське Біблійне Товариство [17, с. 108].

Саме цей переклад масово було перевидано 1988 року в Москві для масового розповсюдження в Україні до 1000-ліття Хрещення Русі. В Україні його вперше видали в 1995 р., пізніше 2002 року [22, с. 57]. Цей переклад використовують і сьогодні.

Цікавим також є переклад І. Хоменка. Він містить Новий Завіт і 47 книг Старого Завіту (включено 8 неканонічних книг, відповідно до видання Католицької Церкви) [92].

Переклад канонічних книг Старого Завіту здійснений з давньоєврейської мови Кіттельського видання; неканонічних – з Септуагінти грецького оригіналу Рафальського видання; Книги Нового Завіту – з грецького критичного тексту А. Мерка, 6 видання Папського Біблійного інституту [64, с. 19].

У 50-х роках ХХ ст. Чин Василян купив право власності і сам видав Біблію 1963 року [76].

І. Хоменко був незадоволений і стверджував, що роботу вели не належним чином.

Переклад І. Хоменка перевидавали декілька разів в ХХ і ХХІ ст. [64, с. 4]. Ним переважно користується Українська Греко-Католицька Церква.

Бурхливий розвиток української мови II половини ХХ ст. а також те, що Біблії мали конфесійну належність, спричинили те, що Українське Біблійне Товариство вирішило створити Всеукраїнський переклад [22, с. 78–80]. Було запрошено 1993 року Рафаїла Турконяка, який разом з іншими спеціалістами зробили переклад Нового Завіту, який був виданий 2000 року [40, с. 4].

У 2003–2005 роках Р. Турконяк за свої кошти видає повний переклад Біблії. Цікавим є те, що Святе Письмо перекладене з старослов'янської мови на основі Острозької Біблії, яка містить 76 книг [74, с. 9]. Цим перекладом користується Українська Римо-Католицька Церква і деякі протестанти, рідше Українська Греко-Католицька і Православна Церкви.

Український народ завжди прагнув читати Святе Письмо рідною, зрозумілою мовою, незважаючи на всі заборони. Із прагненням незалежності це прагнення посилювалося і посилюється. З'явилася низка перевидань і видань нових перекладів Священного Писання. Цей процес продовжується і сьогодні.

Із набуттям Україною довгоочікуваної незалежності та відродженням незалежної Української Православної Церкви, справа з новим перекладом Біблії українською мовою знову постала на порядку денному. І за неї з усією відповідальністю взявся Святіший Патріарх Філарет. Урахувавши всі здобутки попередніх перекладачів повної української Біблії, Святіший Патріарх обрав за головний текст Біблію російською мовою, точніше, її синодальний переклад, здійснений під егідою митрополита Московського Філарета (Дроздова) у 1876 р., оскільки це був, на його думку, найповніший і досконало звірений із стародавніми текстами, а також синодальний переклад наближено підтримував літургійне застосування слов'янського тексту в

православному богослужінні. Патріарх розумів, що текст української Біблії також потрібно осучаснити і максимально наблизити до вживання в літургійних текстах. Праця над перекладом розпочалася у травні 2004 р. Раніше вже було перекладено Новий Завіт і Псалтир. Четвертий переклад повної Біблії українською сучасною мовою було здійснено. До цього видання увійшли й второканонічні книги [89].

1.3 Українська мова – мова навчання та молитви в Православній Церкві України

Предстоятель Православної Церкви України митрополит Епіфаній закликає молитися рідною мовою. За його словами, історія Церкви з тисячолітнім корінням переконливо засвідчує, що в Українській Церкві повинна звучати рідна мова. У ХХІ ст., на 30-му році відновленої незалежності України, наш народ досі намагаються роз'єднати так званим „мовним питанням”. Торкається воно і нашої, церковної, сфери, адже досі виникають суперечки щодо того, якою мовою „правильніше” звертатися до Бога, якою мовою мають звершуватися богослужіння у храмах і, врешті-решт, молитву якою мовою „краще” чує Бог? Відповідь проста – рідною!”, – написав митрополит. Він також зацитував апостола Павла, який писав ще у I ст.: „Так і ви, якщо промовляєте язиком незрозумілі слова, то як зрозуміють, що ви говорите? Ви будете говорити на вітер... Коли я молюся незнайомою мовою, то хоч і дух мій молиться, але розум мій лишається безплідним... У церкві хочу краще п'ять слів сказати розумом моїм, щоб і інших наставити, ніж тисячі слів незнайомою мовою” (1 Кор. 14: 9, 14, 19) [7]. „Без рідної мови у богослужінні, проповіді, спілкуванні Церква для народу стає чужою, далекою, незрозумілою, відстороненою. Чи не цього добивалися всі ті імперські завойовники, які нищили українські храми, палили літературу, забороняли нашу мову, принижували її, називали „базарною” і „негідною” звучати під час богослужінь?”, – додав Епіфаній.

Він також навів цитату митрополита Іларіона (Огієнка), мовознавця, громадського діяча: „Відсутність живої української мови в Церкві – це грабунок вірних. Це як приготувати щедрий бенкет для голодних, – і тільки показати його їм, але не дати насититися голодному!.. Дайте рідну українську мову в Церкву – і Дух Святий огорне її, як мати дитину, і Церква оживе й розцвіте, немов та троянда травнева, і стане живою та милою!”. І далі: „З Божої ласки ми сьогодні радіємо з того, що маємо можливість молитися в рідній Українській Церкві рідною мовою. Як довго ми йшли до цього... Але вибороли, віднайшли свій живий і правдивий шлях до Бога, а тому не маємо права його втратити. Прославляймо нашого Господа як вірні й свідомі діти рідної Церкви!”, – підсумував блаженніший митрополит Епіфаній [84].

У Православній Церкві України основною богослужбовою мовою є українська, але національні меншини можуть використовувати у своїх громадах ту мову, яка є для них рідною і зрозумілою. Про це в інтерв'ю Укрінформу сказав предстоятель ПЦУ митрополит Київський і всієї України Епіфаній: „Так, як в державі є державна мова українська, так само в нашій церкві основною богослужбовою мовою є українська мова. А інші національні меншини можуть використовувати в своїх громадах ту мову, яка є для них рідною і зрозумілою. Так, нещодавно ми навіть рукоположили архієрея для грекомовних парафій. Є багато в Україні греків, які збираються на службу і можуть молитися своєю зрозумілою мовою в нашій Помісній українській православній церкві. Це зараз стосується і питання румуномовних парафій, які розміщуються на Буковині“, – сказав владика. Він розповів, що в складі Румунської православної церкви є парафії, які моляться українською мовою, вони складають україномовний вікаріат. За словами предстоятеля, в українській Церкві є бажання в майбутньому також створити вікаріат Української православної церкви для румуномовних парафій, таких налічується близько 150-ти на Буковині. Митрополит наголосив, що вікаріат – складник тієї

церкви, на території якої вони канонічно розташовані, але мова богослужіння їхня, у даному разі – румунська. „Якщо ми дійдемо згоди, домовимося з Румунською православною церквою, то ми будемо підтримувати таку модель. Зараз є парафії, які переходять до нас і просять зберегти їм слов'янську мову, і ми не створюємо для них перепон у цьому. Але проповідь у них буде українською мовою. Наприклад, у таких парафіях читання Євангелія може звершуватися українською мовою і паралельно слов'янською мовою попервах, а з часом, вже в майбутньому, громада поступово буде українізуватися“, – пояснив предстоятель.

Отже, основною мовою богослужіння в Православній Церкві України є українська мова, а тому й усі проповіді блаженніший Епіфаній виголошує українською мовою.

Розділ II. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ПРОПОВІДЕЙ БЛАЖЕННІШОГО ЕПІФАНІЯ

Одним із різновидів релігійного стилю сучасної української мови є проповідницький підстиль, який характеризують виразні позамовні і мовно-структурні особливості, пов'язані з метою висловлювання та специфікою комунікативного акту. Завдання церковної проповіді полягає в поясненні кодифікованих Святим Письмом основних положень християнської філософії з подальшими настановами віруючим про стиль життя та поведінки. Особливості комунікативного акту в церковному проповідництві зумовлюють специфіку лексичних та граматичних засобів оформлення проповідницького підстилю. Характерними лексичними елементами проповідей є загальновідома релігійна лексика, обмеженість використання релігійної термінології, церковно-християнські кліше, багатство онімної лексики, бібліїзми тощо. Virізняють підстиль церковної проповіді й синтаксичні засоби організації тексту. Йому притаманні значна кількість риторичних запитань, поєднання речень способом нанизування, перестановка слів, усталені звертання, що й будемо розглядати в дослідженні. Як зазначає А. Загнітко, проповідь – це жанр церковно-релігійного (конфесійного) стилю із закликом священника до виконання християнських Божих заповідей та уникнення гріхів, якому характерні насичення високою церковнослов'янською лексикою, включення граматичних церковнослов'янізмів, біблійних алюзій [23, III, с. 146].

2.1 Структура проповідей митрополита Епіфанія

У проповідях блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія ми бачимо виразну структуру, яка відповідає певним нормам церковного красномовства. Кожній із проповідей характерна чітка

композиційна організація, що складається зі вступу, викладу предмету (трактат) та закінчення (епілог).

Вступ, у свою чергу, має текст, функції якого в разі опущення перебирає на себе назва промови. У багатьох випадках використовують певні цитати з Біблії. Іноді епіграф і назва поєднуються, що виступає дієвим стилістичним засобом у друкованих творах. Ці особливості є теж певною характеристикою проповідника. Промовець діє на душу за допомогою слова, яке єднає священнослужителя з віруючим, а віруючого з Богом.

З однієї сторони, можемо помітити подібність проповідей блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія до інших проповідників, а з іншої – індивідуальність, певний стиль мислення, які притаманні саме йому, і є певною „візитівкою“.

На початку проповіді блаженніший митрополит часто використовує епіграф. Як правило, це цитати Святого Письма, які виражають певну глибоку думку, що поступово використовуються упродовж усієї промови. Наприклад, у слові на неділю після Богоявлення Блаженніший використовує епіграф: *Покайтеся, бо наблизилося Царство Небесне* [7]. Уся проповідь закликає до покаяння.

Рідше можна зустріти інші епіграфи – із церковної літератури. Наприклад, у проповіді на Різдво Богородиці митрополит Епіфаній використовує епіграф, узятий з тропаря свята: *Різдво твоє Богородице Діво, радість звістило всій вселенній...* [2]. Усі проповіді Митрополит починає словами: *Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь*. Це традиційний початок усіх церковних проповідей. Ними підкреслюють, що проповідь є православна за своїм змістом і прославляє триєдиного Бога. У митрополита Епіфанія цей вислів опущено тільки у вітальних словах, виступах на конференціях, різних заходах і т. ін. Наприклад, у слові, виголошеному з нагоди актового дня Київської православної богословської академії 9 жовтня 2010 року [2].

Проповіді Епіфанія, як і інших проповідників, розділяють на літургійні, догматичні, релігійно-повчальні та інші.

Проповіді блаженнішого зазвичай починаються зі вступу. Часто, як це вже зазначалося, вступ містить епіграф. Наступним етапом є виклад основного матеріалу, який закінчується висновками.

Основне завдання проповіді – пояснити догматичне та моральне вчення Православної Церкви, відкинути і розсіяти сумніви віруючих, спонукати їх виконувати ці закони так, щоб вони стали сенсом життя та поведінки. Це можливо тільки тоді, коли проповідник добре володіє словом і мовними прийомами: емотивністю, спонукальністю, експресією, образністю, переконанням тощо.

У проповідях блаженнішого митрополита Епіфанія ми бачимо глибоке тлумачення Євангельських і інших церковних подій. Воно часто підтверджується думкою святих отців (церковних авторитетів) – Василя Великого, Григорія Богослова, Івана Золотоустого. Це тлумачення часто порівнюється із сьогоденням, що підкреслює нерозривність життя церковного життя з навколишнім світом.

Блаженніший митрополит розмовляє літературною мовою, у якій майже не зустрічаються діалектизми.

Проповіді митрополита Епіфанія належать до релігійного стилю. Надія Бабич називала цей стиль сучасної української літературної мови *богословським*, що, на наш погляд, є більш прийнятним, оскільки мова йде не про всі християнські конфесії, а про Православну Церкву, він містить слова, притаманні лише йому. У проповідях митрополита ми знаходимо невелику кількість церковнослов'янizmів, що надають мові певний колорит, наприклад, слова *плоть* (тіло), *агнець* (ягня), *нетварне* (не створене) і ін. На відміну від інших проповідників, у проповідях блаженнішого митрополита Епіфанія дуже мало церковнослов'янizmів. Наприклад, слово *празник*, яке часто чуємо в церковній мові, замінено словом *свято*.

Цікавим є використання церковнослов'янізму *плоть*. Блаженніший неодноразово згадує його у своїх проповідях. [2, С. 369, 370, 448]. Вживання цього слова і його цитування: „Хто їсть Мою плоть і п'є Мою Кров, має життя вічне і я воскресу Його в останній день“ (Ін. 6: 53–54) [7] є підкресленням того, що митрополит користується перекладом патріарха Філарета [2, с. 332]. Для прикладу подаємо цю цитату з Біблії в перекладі митрополита Іларіона: „Хто споживає тіло Моє та п'є кров Мою, той має життя вічне, і того воскресу Я останнього дня“ [6]. Це ж підтверджують і інші цитати, які є в проповідях: „Стережіться, не творіть милостині вашої перед людьми, щоб вони вас бачили: інакше не буде вам нагороди від Отця Небесного. У тебе ж, як твориш милостиню нехай ліва рука твоя не знає, що робить правиця твоя, щоб милостиня твоя була таємною; і Отець Твій, який бачить таємне, воздасть тобі явно“ (Мф. 6: 1, 3–4) [7]. Для порівняння подаємо цитату з Біблії перекладу митрополита Іларіона: „Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні то не матимете нагороди від Отця, що небі. А як ти твориш милостиню, – хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя, щоб таємна була твоя милостиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть Тобі явно (Мт. 6: 1, 3–4) [6]. Отже, блаженніший у своїх проповідях користується Священним Писанням у перекладі Патріарха Філарета.

До речі, щодо літери „Ф“ митрополит Епіфаній дотримується Православних традицій, згідно з якими грецька буква „фіта“ у власних назвах грецького походження читається як [ф] (а не як [т] у католицькій): *Матфей*, а не *Матей*; *Феодор*, а не *Теодор*; *Фавор*, а не *Тавор* тощо.

2.2 Звертання та риторичні звертання як обов'язковий елемент проповіді

Характеризуючи звертання проповідника до адресата, зауважимо, що тут ми часто бачимо певну відповідність до події, а також до присутніх:

Ваша Святосте, Преосвященство, Всечесні отці, студенти, аспіранти, гості і т. д. Якщо проповідь звернена до конкретної людини, то це звертання може повторюватися декілька разів. Це повторення майже відсутнє, коли митрополит звертається до певної аудиторії. Найпоширенішим є звертання *браття і сестри, дорогі браття і сестри*, які присутнє у всіх проповідях; воно може бути відсутнє тільки у виступах на конференціях, засіданнях і т. д. На відміну від попередніх, це звертання в багатьох проповідях спостерігаємо декілька разів, коли митрополит хоче щось наголосити чи підкреслити. Саме ним у більшості випадків починається епілог, де автор робить певні висновки і спонування. Яскравим прикладом цього є проповідь, виголошена в Вербну неділю. Починається проповідь словами: *Дорогі браття і сестри! Сьогодні закінчується свята Чотиридесятниця...* В основній частині проповіді митрополит ще раз підкреслює це словами: *Дорогі браття і сестри! Господь сподобив нас пройти і закінчити ще одну Чотиридесятницю...* В епілозі митрополит знову використовує це звертання, яким спонукає слухачів до покаяння: *Дорогі браття і сестри! Маючи визначений нам час для подвигів... намагаймося перемогти в собі всі похоті тілесні і душевні...* [2]. У проповідях блаженнішого митрополита ми не знаходимо звертань *парафіяни, прихожани*. Це є свідченням того, що блаженніший митрополит Епіфаній звертається у своїй проповіді до всіх християн як митрополит Київський і всієї України, у нього немає конкретної, постійної аудиторії.

Риторичне звертання, риторичне звернення – це риторична фігура, яка полягає в тому, що висловлення адресують неживому предмету, абстрактному поняттю, відсутній особі, чим посилюється його виразність. Це звертання, яке не має на меті дійсного контакту з особою, предметом або явищем, до якого звертаються, і служить лише для того, щоб привернути до нього увагу читача й висловити ставлення мовця. Риторичне звертання призначене викликати певну експресію, задану темою і запрограмованістю на піднесено-поетичний або розмовний стиль усього твору чи його частини.

Такі риторичні звертання знаходимо і в проповідях Блаженнішого митрополита Епіфанія. Їх спостерігаємо на початку проповіді, всередині і в кінці. Як раніше було сказано, більшість проповідей містять епіграф, який часто теж можна віднести до риторичних звертань:

Покайтеся, бо наблизилося Царство Небесне (Мф.4: 17) [2, с. 255];

Не бійся, тільки віруй (Лк.8: 50) [2, с. 174];

Держай, чадо! Прощаються тобі гріхи твої! (Мф. 9: 2) [2, с. 74].

Митрополит Епіфаній, розглядаючи євангельську подію, уміло поєднує її з сьогоденням. Він майстерно вставляє звертання Бога до слухачів, ніби Сам Господь промовляє до них. Цей прийом підсилює експресію, робить слухачів учасниками розмови, викликає певний покаянний чи інший молитовний чи інший настрій, посилює віру:

„Шукайте ж спершу Царства Божого і правди Його, і все це додасться вам“ (Мф. 6: 33), – говорить до нас Господь [2, с. 60];

Отже, доки маємо час життя у світі цьому – повинні присвятити його примноженню діл любові. Адже як сказав Сам Господь: „Хто напоїть одного з малих цих чашею холодної води, тільки в ім'я ученика, істинно кажу вам, не втратить нагороди своєї“ (Мф. 10: 42) (від 7 березня 2021 р.) [90].

Часто митрополит завершує проповідь звертанням. Ним може бути: звертання віруючих до Бога, частина молитви чи навіть ціла молитва. Наприклад: *Звернімося сьогодні з любов'ю до Бога Духа Святого зі словами щирої молитви: Царю Небесний, Утішителю, Душе істини, що всюди єси і все наповняєш, Скарбе добра і життя Подателю, прийди і вселися в нас, і очисти нас від усякої скверни, і спаси, Благий, душі наші. Амінь [2, с. 46];*

Святий Пророче і Предтече Іоане та преподобний подвижнику отче Іоане, зміцнюйте нас в Істині, у вірі Православній і моліть Бога за нас! Амінь! (від 11 вересня 2021 р.) [90];

Пресвятая Богородице, допомагай нам! Пресвятая Богородице, просвіти нас світлом Сина Твого і спаси нас! Амінь (від 28 серпня 2021 р.) [90];

Богу нашому слава на віки віків! Амінь (від 15 серпня 2021 р.) [90];

Святі апостоли Петре і Павле, молись Бога за нас! Амінь (від 12 липня 2021 р.) [90];

А просячи у нього цієї благодаті, викликуймо разом зі святою Його Невістою – Церквою: „Нехай засяє і нам грішним світло Твоє споконвічне... Світлодавче Христе Боже наш слава Тобі“. Амінь! [2, с. 420].

Ряд проповідей митрополита закінчуються звертанням Бога, що є записані у Святому Письмі так, ніби Він звертається до слухачів через Епіфанія:

Проживімо життя так, щоб удостоїтися вічних благ на небесах і на страшному суді почути радісні слова: „Гаразд, добрий і вірний рабе! Увійди в радість господаря твого“ (Мф. 25: 21). Амінь! [2, с. 133];

Проживімо життя так, щоб здобути скарби духовні на небесах, щоб земним життям придбати вічне у Царстві Небесному і почути слова Спасителя: „Прийдіть, благословенні Отця Мого, успадкуйте Царство, уготоване вам“ (Мф. 25: 34). Амінь [2, с. 144];

І нехай покаєння наше буде таким же щирим і плідним, як було покаєння блудного сина, щоби і про нас Господь міг сказати: „Син мій оцей був мертвий і ожив, пропав і знайшовся“ (Лк. 15: 24). Амінь (від 28 лютого 2021 р.) [90].

Варто сказати, що не тільки звертанням Бога до слухачів блаженніший завершує свої проповіді. Він також використовує звертання святих апостолів:

На закінчення тут доречні слова апостола і євангелиста Іоана Богослова, який за свою полум'яну любов названий апостолом любові: „Улюблені! Будемо любити не словом чи язиком, а ділом і правдою“ (1 Ін. 3: 18). Амінь [2, с. 150];

Але просячи цього, зодягнімось, – за словами святого апостола Павла, – в повну зброю Божу, зодягнувшись у броню віри й любові, та в шолом надії (1 Сол. 5, 8), щоб і нам можна було стати проти хитрощів диявольських (Еф. 6: 11). Амінь [2, с. 494]. У даному випадку варто звернути увагу на

складну конструкцію, вжиту Епіфанієм, адже це звертання містить уривки двох різних послань Апостола Павла. Вони з'єднані в одне ціле думкою і змістом за допомогою сполучника *щоб*. До речі, це один з улюблених прийомів митрополита Епіфанія, який детальніше розглянемо пізніше.

2.3 Риторичні запитання як засіб створення експресії у проповідях митрополита Київського і всієї України Епіфанія

Основним жанром церковного красномовства була і залишається проповідь. Вона є особливим видом усного монологічного мовлення, спрямованим до вірян задля того, аби навернути почуття єдності у вірі, терпіння в ім'я потойбічного життя. Особливістю проповіді є необхідність доступно, емоційно та експресивно, у зрозумілій формі донести до слухача Божі заповіді. Типовими для текстів проповідей є риторичні запитання, які часто вживають як виразний прийом у проповідях священники.

Як сказано в енциклопедії, „риторичне питання – риторична фігура, яка полягає у використанні запитання, що містить у собі ствердну відповідь. Це питання, яке ставиться не з метою отримання відповіді, а з метою афористичного узагальнення загальновідомої або очевидної думки“ [30]. Риторичні запитання бувають пов'язані з вираженням різних емоційно-експресивних значень. Риторичним запитанням притаманно також протиріччя між формою і змістом за принципом ствердження – заперечення. Так, риторичні питання негативної форми передають стверджувальне повідомлення, а риторичні питання позитивної форми вимагають заперечень. Риторичні питання можуть вживати з питальним словом чи без спеціальних питальних слів.

Риторичні питання не вимагають відповіді, але власне питання якраз вимагає бажаної реакції співрозмовника. Для розуміння значення риторичного питання потрібні особливі умови, зокрема визначальну роль відіграють інтонація, контекст.

Як зауважує Світлана Шабат-Савка, риторичне питання має ознаки як питальних (зовнішня питальна форма), так і розповідних висловлень (значення повідомлення) [78, с. 263]. Вони безпосередньо пов'язані з бажанням адресанта справити враження на адресата: вплинути на нього, привертаючи увагу формою викладу, новизною, актуальністю повідомлюваної інформації.

Часто блаженніший Епіфаній використовує риторичні питання для пояснення основних теологічних понять та вирішення загальнофілософських проблем: *Якщо світ створений Богом дуже добре, то чому в ньому є страждання, хвороби, розпад, тління, смерть? Невже Бог є причиною і всього цього? – Ні! Причиною всього цього є гріховне віддалення від Бога. Так про це каже і апостол Павло: «Жало ж смерти – гріх»* (29 березня 2020 р.) [90]. Спостерігаємо й риторичні питання, що стосуються конкретних біблійних подій: *Чому ученики, йдучи з Господом Ісусом Христом до Єрусалима на свято Пасхи, жахалися й боялися? Тому, що знали ставлення начальника народу до свого Учителя, знали з попереднього досвіду, як ті хотіли схопити Його і віддати на покарання. ... Чи могли вони перешкодити, зробити щось, щоби такого не сталося? Очевидно, що ні!* (17 квітня 2020 р.) [90].

Риторичні питання, що стосуються кожного вірянина (себе блаженніший також зараховує до них), передано звичайно першою особою множини: *Що ж ми маємо робити як християни? Довіритися Богові! Йти за Ним і виконувати Його волю не тільки тоді, коли вона для нас ясна і зрозуміла, але і коли ми не розуміємо її: як не розумів Авраам, що на нього чекає, коли встав і пішов за повелінням Божим у далеку країну; як не знав Мойсей, у який спосіб він звершить звільнення народу Ізраїля від рабства єгипетського; як не розуміли апостоли, що чекає на них у Єрусалимі в ці найближчі дні, очікуючи царювання з Христом, а не плачу над гробом* (12 квітня 2020 р.) [90].

Значно рідше в риторичному запитанні знаходимо другу особу однини: *Якщо ти закриваєш очі, коли Бог являє істину, якщо ти затуляєш вуха, коли Бог промовляє до тебе, якщо ти душу свою, серце своє лишаєш закам'янілими і незворушними – то хіба маєш право нарікати на Бога, коли блукаєш манівцями у темряві віку цього, будучи в облещенні від його лукавства і неправди? чи другу особу множини: І якщо ви робите добро тим, хто вам робить добро, яка вам за те дяка?* (від 5 вересня 2021) [90].

Надзвичайно цікавим є нанизування риторичних запитань у проповіді, де митрополит Епіфаній роздумує над поняттям святості: *Що означає „бути святим“? ... Але поставимо собі просте питання: хіба людина досягає святості виключно завдяки своїм власним зусиллям, хіба вона має джерело святості сама в собі? ... Дехто може заперечити і сказати: хіба серед людей, які не мають належного пізнання божественної істини, або навіть і тих, хто взагалі відкидає буття Боже, немає таких, хто чинить добрі справи? Тобто – хіба добродійність і моральні чесноти можна побачити лише серед істинних християн? ... І ось тут ми маємо ще раз повернутися до питання: що означає „бути святим“? (14 червня 2020 р.) [90].*

Якщо говорити про риторичні запитання, котрі блаженніший митрополит ставить у проповідях, що стосуються безпосередньо свят, то варто звернутися до проповіді з нагоди свята Преображення Господнього: *Коли Господь ставить питання ученикам: „За кого люди вважають Мене, Сина Людського? [...] А ви за кого Мене вважаєте?“ (Мф. 16: 13, 15), то робить це не для того, щоби довідатися Самому щось, чого Він не знає, але для того, щоби дати можливість ученикам виявити їхню власну думку та віру... Але чи всі, хто чули проповідь Його, хто були свідками звершених Ним чудес, однаково сприймали все це, однаково вірували? Бачимо і знаємо, що ні, бо одні раділи і прославляли Бога, а інші, особливо з книжників та фарисеїв, з начальників народу, лише озлоблювалися і шукали приводу, щоби відкинути та заперечити очевидне (від 19 серпня 2020 р.) [90].*

Риторичне запитання блаженніший часто пов'язує з питаннями Священного Писання: *Всі ми згодимося з тим, що з одного боку маємо єдину людську природу, а тому маємо і загальне Божественне Одкровення, і загальне для всіх Боже піклування, виявлене у найвищій мірі в тому, що Отець наш Небесний, як свідчить євангелист Іоан, „віддав і Сина Свого Єдинородного, щоб усякий, хто вірує в Нього, не загинув, а мав життя вічне“ (Ін. 3:16). Разом з тим кожна людина є унікальною, неповторною особистістю. І тому з кожною людиною Бог встановлює унікальні особистісні відносини, засновані на любові, звертається не лише до усіх загалом, але і до кожного зокрема, приймає нас не лише як спільноту вірних, але і кожного особисто як люблячий Батько приймає рідну дитину (від 19 серпня 2020 р.) [90].* Відповідь на риторичні запитання митрополит теж цитує з Біблії.

Важливим риторичним питанням про сутність і походження свята є питання:

Чому Церква святкує день Обрізання Господа Ісуса Христа? З кількох причин. Найперше тому, що ця подія описана у Євангелії та має важливе повчальне значення. Адже нею стверджується істинність втілення Сина Божого, Який прийшов у світ не у видінні, не як образ чи дух, але у повноті прийнявши людську природу... Другою повчальною причиною для цього святкування є засвідчення Сином Божим Свого упокорення перед законом... Третім аспектом святкування цього дня є вшанування наречення народженому Богонемовляті імені Ісус. У перекладі з давньої єврейської мови це ім'я означає „Бог спаситель, Бог спасає“ (від 14 січня 2021 р.) [90]. Тут автор звертається до Святого Письма, Священного Передання, цитуючи старозавітних мудреців.

Митрополит Епіфаній використовує риторичні запитання для того, щоб вказати на вірну або очевидну відповідь чи констатувати певний факт з біблійного та церковного життя. Риторичні запитання тут призначені викликати певну експресію, ілюзію розмови, діалогу, що відбувається у

присутності вірян і за їх участі. Прикладами різних риторичних питань можуть бути:

- *Щороку тисячі вірних долають дорогу до цього усамітненого лісового місця, щоби тут помолитися Богові, Його Пречистій Матері, випити води з цілющого благословенного джерела. І справедливо може виникнути питання: хіба Бог і Свята Діва не чують наших молитов у інших місцях? Навіщо ми збираємося тут, серед лісу, де навіть осель людських нема? Навіщо ідемо за десятки та навіть сотні кілометрів? Робимо ми це тому, що маємо потребу в спільній молитві у святих місцях (від 13 вересня 2021 р.) [90];*

- *„Оцей любить випити. А оця – любить гроші“ – чи не можемо ми почути серед народу такі висловлювання? Можемо, і повсюдно. Але чи використання слова „любов“ у такому контексті справді свідчить, що почуття п'яниці або грошолюба – від Бога? Невже Господь благословляє п'яницю, розпусника, скнару і здирника лише тому, що такі грішники свої пристрасті називають любов'ю? Зовсім ні! Бог справді є любов, і тут Писання не помиляється. Але не все, що людина називає любов'ю – насправді нею є, і часто за цим священним іменем може бути сховано і спокусу, і сам гріх (від 26 вересня 2021 р.) [90];*

- *Що означає „взяти хрест свій“? Це означає уподібнитися Спасителю в Його смиренні, терпінні, виконанні волі Небесного Отця, уподібнитися в жертовності заради ближніх. Бо Христос є величним Богом, Творцем неба і землі – але Він сминив Себе, добровільно прийнявши обмеження нашої людської природи (від 27 вересня 2021 р.) [90];*

- *Але чи справді людина у такий спосіб отримала божественне пізнання, силу і владу, як сподівалася? Чи шляхом гордості та покладання на саму себе змогла вона досягнути бажаного? Як добре знаємо, сталося протилежне: гріх затьмарив людський розум, а зло знесилює нас, приводячи до розпаду, тління і смерті. Замість володарювання над світом і творіннями, що наповнюють його, яке мав від початку Адам, людина стає*

рабом лукавого духа, рабом гріха. І вже навіть сама собою не здатна повноцінно володіти, бо гріх спонукає її робити те, що протилежне людській природі та суперечить її совісті (від 10 жовтня 2021 р.) [90];

- Чому не корисно хвалитися? Найперше тому, що всяка людина, як підвладна гріхові, не здатна бути щодо себе самої безстороннім та справедливим суддею. Часто до інших ми буваємо більш вимогливі, аніж до самих себе. В інших ми краще бачимо недоліки, а в самих собі – досягнення. Для інших ми знаходимо привід для осудження, а щодо самих себе, то коли і робимо щось явно недобре – шукаємо для цього виправдання в необхідності, в обставинах чи ще у чомусь подібному. Тому, знаючи про цю спокусу, християнам слід частіше згадувати про власні недоліки, а не хвалитися досягненнями. Так навчає і апостол, кажучи: „Якщо треба мені хвалитися, то буду хвалитися неміччю моєю“ (2 Кор. 11: 30) (від 31 жовтня 2021 р.) [90].

Отже, за нашими спостереженнями, проповіді балаженнішого митрополита Епіфанія є чітко структурованими, мають усі обов’язкові компоненти проповіді. Особливо часто автор використовує риторичні запитання, які в його проповідях є дуже поширеною стилістичною фігурою, бачимо їх чи не в кожній проповіді. Метою риторичних запитань є намагання привернути увагу прихожан до вічних істин, розтлумачити Святе Письмо та пропагувати морально-етичні засади християнської філософії.

Розділ III. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОПОВІДЕЙ БЛАЖЕННІШОГО МИТРОПОЛИТА ЕПІФАНІЯ

Проповіді блаженнішого митрополита Епіфанія за використанням лексико-семантичних особливостей є не однотипними, а багатограними і оригінальними. Застосування синонімів, антонімів і їхніх різноманітних конструкцій, з однієї сторони, вказують на гомілетичні вимоги, а з іншої – надають проповідям витонченості, індивідуальності, якими проповідник привертає увагу слухачів. У цьому розділі охарактеризуємо релігійні терміни, семантику слів, синонімічні ряди, антонімічні протиставлення та однорідні члени речення, що трапляються у проповідях блаженнішого.

3.1 Релігійні терміни в проповідях Епіфанія, їх класифікація та стилістичні функції

Узагальнення семантичних класифікацій релігійної лексики дає можливість у проповідях владики виокремити такі тематичні групи:

1. Найменування духовенства і служителів церкви: *пророки, апостоли, первосвященник, священник, патріарх, митрополит, архієпископ, єпископ* і ін. Наприклад:

*Там **первосвященник** зустрів і благословив Її, як це він завжди робив з усіма, кого посвячував Богу [2, с. 439];*

*Святий **пророк** народжується за обітницею Архангела Гавриїла від престарілих батьків Захарії і Єлисавети [2, с. 460];*

*Сьогодні Православна Церква благочестиво і молитовно шанує пам'ять святого **апостола** Андрія Первозванного [2, с. 539].*

2. Терміни, пов'язані з богословською наукою: *Архангел, Богородиця*.
Наприклад:

Такими словами оспівує і звеличує нині Свята Церква Пресвяту **Богородицю**, прославляючи найвеличнішу і найрадіснішу подію в домобудівництві нашого спасіння [2, с. 427];

Архангел благовістить не тільки радість, але і радість перебування Творця в Діві [2, с. 413].

3. Назви храму і його частин (територія, зовнішня і внутрішня будова): *хрест, купол, дзвін, віттар, престіл, жертівник, хоругва, ікона, іконостас*. Наприклад:

Інколи **ікони** бувають оскверненими, спаплюженими людською злобою, і ці ікони стали для нас такими дорогими, що нам хочеться їх берегти, оточувати їх любов'ю, тому що вони постраждали від людської неправди [2, с. 294];

Службу в Михайлівській Церкві звершували до 1936 року, поки комсомольці-активісти не розклали на монастирському дворі вогнище з **іконостасів** монастирських церков [2, с. 688];

Сьогодні ми спільно звершили освячення **престолу та храму** на честь святого апостола Андрія Першоозваного, який, за Переданням, проповідував на цих Київських пагорбах і саме за його пророцтвом ми знаємо, що побудовано багато храмів [83].

4. Терміни на позначення церковних служб і їх складників: *Вечірня, Рання, Літургія, Опівнічна, Акафіст, Стихира, Тропар, Кондак, Канон, Бдіння* і ін. Наприклад:

І нехай сумний плач Пресвятої Богородиці над гробом Її померлого Сина, який ми таємничо розділимо, читаючи зараз **канон**, буде нам ще одним нагадуванням (від 17 квітня 2020) [90];

І ось під час **всенішного бдіння** у присутності численного народу святий Андрій, Христа ради юродивий сподобився величного видіння [2, с. 476];

На службі 9-го часу Царських часів сьогодні виголошується стихира, у якій підкреслюється ця незбагненна велич (від 6 січня 2021) [90].

5. Назви Святих таїнств і пов'язаних з ними понять: *Хрещення, Миропомазання, Хіротонія, Шлюб, Покаяння* і ін. Наприклад:
Цим Хрещенням було Хрещення власною кров'ю, яке прийняли більшість апостолів [90];

*Тільки після достойних плодів **покаяння** наші душі стануть спроможними стати вмістилищем і храмом Божим [2, с. 254].*

Цей перелік є досить умовним, адже можна продовжити розмежування відповідно до богословської науки та її складників.

Окремі терміни можна віднести до декількох підгруп, наприклад, слова *Хрест, Євангеліє* можна віднести до 2 і до 3 групи. Низка термінів є зрозумілими тільки через контекст. Наприклад, *Євангеліє* в одному значенні – „богослужбова книга“, а в іншому – „блага вість“. Наприклад:

*Цього недільного дня ми чуємо читання з **Євангелія** від Матфея про зцілення хворого слуги римського сотника;*

Грецькою мовою нинішнє свято називається „Εὐαγγελισμός“ (Євангелізмос), і в цьому іменуванні ми чуємо співзвучність зі словом „Євангеліє“, бо обидва вони мають одне походження, вказуючи на благу вістку (від 7 квітня 2021) [90].

Так само і *Апостол*. В одному значенні – „книга“, і в іншому – „посланець“. Наприклад:

*Цього недільного дня маємо можливість через роздуми над читанням з „**Апостола**“ звернути увагу на низку чеснот, до втілення яких у власному житті повинен прагнути всякий християнин (від 1 серпня 2021) [90];*

*Слово „**апостол**“ грецькою мовою означає „посланець“, від дієслова „ἀποστέλλω“ (апостелло) – „посилати“ (від 12 липня 2021) [90].*

Митрополит Епіфаній строго дотримується норм українського правопису у використанні великої літери у власних церковних назвах: *Різдво*

Христове, Преображення Господнє, Святий Дух. У проблемних, не унормованих до кінця місцях (*Старий Завіт – Старий завіт; Новий Завіт – Новий завіт; Святе Письмо – святе Письмо*) він завжди надає перевагу великій літері. Митрополит чітко розрізняє поняття згідно з контекстом: *Воскресіння (Христове) і воскресіння; Різдво (Христове) і різдво.* Слова, що вживаються для позначення особи Бога завжди написано з великої літери: *Він (Господь), Господар (Бог Отець), Цар (Бог).* Наприклад:

*Кожного дня в храмах **Небесний Цар** влаштовує духовне весілля [2, с. 122];*

*Такими словами оспівує сьогодні Свята Церква найвеличнішу подію Християнської віри свято із свят і торжество із торжеств – **Світле Воскресіння Христове** [2, с. 9];*

***Священне Писання** розповідає нам про скорботні часи, страждань Господа, коли Його покинули найближчі друзі і апостоли [2, с. 20].*

У проповідях блаженнішого митрополита Епіфанія знаходимо чимало власних назв, які можна покласифікувати так:

1. Антропоніми – власні назви людей: *Андрій Первозванний, Юрій Переможець, Рівноапостольний князь Володимир і ін.*

2. Топоніми – власні назви об'єктів:

а) ойконіми: *Єрусалим, Вифлеєм, Сихар, Єрихон і ін.;*

б) гідроніми: *Мертве море, Генісаретське озеро, ріка Йордан і ін.;*

в) ороніми – власні назви рельєфу: *гора Синай, Фавор, Єрмон, Голгофа;*

г) хороніми – назви територій і держав: *Вавилон, Єгипет, Іудея, Самарія, Ізраїль;*

д) еклезіоніми – власні назви церковних споруд: *Софіївський собор, Володимирський собор, Храм Андрія Первозванного, Храм Гробу Господнього та ін.*

3. Біблійоніми – власні назви з Біблії та її розділів: *Книга пророка Ісаї, Єремії, Даниїла, Євангеліє від Матфея та ін.*

4. Геортоніми – власні назви свят і постів: *Пасха, Різдво Богородиці, Великий піст* і ін.

5. Артїоніми – назви художніх і мистецьких творів: *образ Покрови Пресвятої Богородиці, Плащаниця Господня, Плащаниця Божої Матері, образ Святої Катерини, Варвари* і ін.

У проповідях блаженнішого митрополита Епіфанія ми бачимо велику кількість імен святих угодників, які завдяки своїм моральним якостям прославлені православною Церквою і канонізовані. Згадано як старозавітні, так і новозавітні святі: *пророки, праведники, апостоли, рівноапостольні, святителі, мученики, священномученики, преподобномученики, преподобні, безсрібники, благовірні* і т. д. Усі ці назви дано відповідно до роду діяльності і подвигу.

Варто зауважити, що ряд святих можуть мати декілька титулів: *святий благовірний рівноапостольний князь Володимир, Святі благовірні князі-страстотерпці Борис і Гліб, Святий Великомученик безсрібник і цілитель Пантелеймон*.

Окремо можна розглянути бібліїзми – власні назви біблійного походження. Їх також можна покласифікувати:

1. Теоніми – власні назви Триєдиного Бога, або осіб Пресвятої Тройці: *Господь, Господь, Саваоф, Бог-Отець, Святий Дух, Ісус Христос* та ін.

2. Марїоніми – назви, якими називають або характеризують Пресвяту Богородицю: *Мати Господня, Мати Божя, Пресвята Діва Марія*. У працях українських мовознавців і літераторів ми не знайшли терміна *марїонім*. Імена Богородиці звичайно відносять до теонімів, наприклад, О. Петришина [45]. Це неправильно з погляду теології. Тому, на наш погляд, доцільніше використовувати термін *марїонім*, узявши до уваги те, що в Православній і Католицькій Церкві вчення про Богородицю називають *марїологія*.

3. Антропоніми – власні назви людей, згадані в Біблії: *Адам, Каїн, Авель, Авраам, Сиф, апостол Іоан Богослов* і ін.

4. Персоніми – біблійні власні назви ангелів (духів): *архистратиг Михаїл, архангел Гавриїл, архангел Рафаїл* і ін.

5. Хрононіми-бібліізми – назви біблійних подій, які мали місце в історії, а також тих, що пророкують: *Всесвітній потоп, Тасмна вечеря, Друге пришествя, Страшний суд*.

6. Топоніми-бібліізми і власні назви, що існували чи існують гіпотетично: *рай, Царство Боже, пекло, Едемський сад* та ін.

Отже, митрополит Епіфаній у своїх проповідях використовує цілу низку релігійних термінів, характерних для релігійного стилю, які визначають різні релігійні поняття, показують богословську глибину вчення Православної Церкви й освіченість автора.

3.2 Тлумачення семантики слів митрополитом Епіфанієм як особливість його проповідей

Відомо, що релігійна мова відрізняється з-поміж інших типів спілкування, оскільки є глибоко символічною системою, яка ґрунтується на Божому одкровенні. Слово в культовому спілкуванні наділене святістю, магічністю, що зумовлено його здатністю переконувати, хвилювати, навіювати.

Аналіз проповідей блаженнішого митрополита Епіфанія дає можливість стверджувати, що вони завдяки великій кількості емоційно експресивних засобів (синонімів, антонімів, слів-символів і ін.) набувають експресивної виразності та емоційного забарвлення. Проповіді належать до конфесійного стилю, у якому є складна розгалужена система лексем. Багато з них зрозумілі тільки в контексті цього стилю. В іншому випадку їх можуть неправильно витлумачувати (наприклад, *Блаженні ті, що плачуть*). З'ясувати особливості поєднання прикметників з іншими словами допомагає принцип лексико-семантичного поля. „Поле – це сукупність змістовних одиниць (понять слів), що охоплюють певну галузь людського досвіду,

людських знань. Поле семантичне – це сукупність слів і виразів мови, що становить тематичний ряд, який охоплює певне коло значень: лексична мікросистема“ [16, с. 204]. Проаналізувавши низку словосполучень іменників з прикметниками та іншими частинами мови, ми одержали можливість визначити основні поля висловів.

На основі віровчення Православної Церкви їх можна розділити на ті, що стосуються:

1. Бога, Його властивостей, відношення до світу і людини.
2. Церкви Небесної (Богородиця, ангели, святі і т. д.).
3. Учення про людину і її складники (душа, тіло і т. д.).
4. Поняття, пов'язані з вірою і вченням Церкви.
5. Поняття, пов'язані з моральним богослів'ям.

Проповіді побудовані так, що упродовж річного кола подано основну інформацію про те чи те свято чи святих.

Оскільки Митрополит Епіфаній у своїх проповідях подає вчення про **Бога**, то варто звернути увагу на іменник *Бог* і пов'язані з ним словосполучення і конструкції. Поняття Бога і Його властивостей завжди розглянуто в позитивному плані. Але тут потрібно розрізнити поняття істинного Бога і богів язичницьких, яких завжди розглядають як негативні персоніфікації. У писемних текстах ці слова привертають нашу увагу, оскільки пишуться з малої літери (слова, що розкривають сутність істинного Бога, пишуть з великої літери). Слухачі проповідей це розуміють із контексту: *...однак Катерина з легкістю їх (язичницьких мудреців) перемогла, довівши нікчемність римських богів. Господь однак не залишив своєї обраниці, посилаючи до неї голуба з їжею, а перед стражданнями і сам з'явився, укріплюючи її* [2, с. 536].

У проповідях є багато слів синонімів, які вказують на Бога, часто вони об'єднуються, утворюючи різні конструкції: *Господь, Творець і Владика* [2, с. 131], *Господь, Бог, Вседержитель* [2, с. 227], *Отець наш* [2, с. 277], *Отець Небесний* [2, с. 278] і ін. Фіксуємо також низку словосполучень, за

допомогою яких митрополит Епіфаній прославляє Бога, показує Його чесноти: *безкінечне милосердя Боже, світло Божественної любові* [2, с. 267], *милосердний і чоловіколюбний Отець, Бог Вірний і Праведний* [2, с. 271]. Варто звернути увагу на конструкцію слів, яка характеризує Бога, не тільки як *Спасителя і Викупителя* [2, с. 239], але як і *Суддю світу* [2, с. 418]. У цьому випадку митрополит підкреслює справедливість Бога: *Правосуддя ж Боже існує для того, щоб правдиво віддавати нам за всі наші справи* [2, с. 419]. Тут треба звернути увагу на те, що проповіді нерозривні між собою, оскільки часто можна побачити, що вони по-різному трактують Божі властивості. В одній ми бачимо безмежне милосердя Боже, а в іншій – Його показано як грізного, але Справедливого Суддю.

Особливе місце в проповідях належить Особі **Ісуса Христа**, адже саме Він прийняв людську природу, Це символ перемоги Добра над злом, Світла над темрявою, Життя над смертю [81, с. 41]. Це підкреслює митрополит у більшості своїх проповідей. Ісуса Христа показано і як Бога, і як Людину: Христос був Істинною Людиною, але не причетною до Людського гріха. Він як безгрішний і Сам Законодавець не повинен був терпіти болісті обрізання за законом [2, с. 450]. Як бачимо, Ісуса автор іменує *Богом*, в інших місцях *Сином Божим* [2, с. 390], *Сином Людським* (від 6 січня 2021 р.) [90], *Богочоловіком* [2, с. 273]. Ісуса наділено різними іменами, які характеризують Його з тієї чи тієї сторони: *Цар Небесний* (від 10 січня 2021 р.) [90] *Спаситель* [2, с. 266], *Сам Творець і Господь – Спаситель роду людського* [2, с. 271].

Символи, пов'язані з Ісусом Христом, мають різноманітне експресивне забарвлення. Воно досягається за допомогою прикметників, дієприкметників та ін., що дають певне навантаження. Христос є *безгрішний* (від 19 січня 2021 р.) [90], *Непорочний* [2, с. 401], *Христос Життєдавець* [2, с. 473]. Щоб показати страждання Христа, митрополит Епіфаній використовує дієприкметники *обезчещений, безславний, обпльований* і ін. [2, с. 373]. За допомогою протиставлень показано найвищі якості Ісуса: *Він – Правда серед*

нашої неправди; Визволення наше – в час відчаю нашого; Освячення наше серед мерзоти нашої; Він – Світло в п'їтьмі життя нашого; Життя – в смерті нашої; Спокій – в у тривогах наших [2, с. 379]. Образ Ісуса в проповідях Епїфанія завжди носить позитивний характер. Дїєприкметники негативного характеру, пов'язані з іменем Ісуса, показують людську злобу і ненависть щодо нього, але не торкаються і не затьмарюють чеснот, а викликають наші жалі і співчуття.

Образ **Богородиці і її дитини** (Ісуса Христа) є символом єднання земного і Небесного. Її образ – це образ найнепорочнішої з усіх жінок.

Дїва Марія є символом животворчої сили материнства, вона також є символом жіночої краси і чистоти: *...для нас це видається дивним, але дїва знайшлася: чистіша за всяку чистоту, святіша за всяку святиню, чесніша від херувимів і незрівнянно славніша від серафимів, Пречиста і Преблагословенна Дїва Марія... знайшлася Та, яка Сама повинна стати одушевленою Церквою Божою* [2, с. 412]; *„Ти знайшла благодать Божу через багатство Твоїх Чеснот, через смирення, дївственну чистоту і любов“*, – тлумачить митрополит слова архангела Гавриїла, сказані до Богородиці [2, с. 413].

Образ Богородиці викликає лише позитивні емоції, оскільки в Ній поєднуються найкращі риси людського характеру і моральні чесноти, підсилені різними мовними конструкціями і поєднаннями: *Богоматір* [1, с. 428], *Благодатна Марія* [2, с. 423], *Пресвята Матір* [2, с. 424], *Пресвята Дїва* [2, с. 423], *Напередобрана Дїва* [2, с. 428], *Матір Царя* [2, с. 431], *Преблагословенна Владичиця* [2, с. 421], *Матір Світу*, *Матір всіх людей* [2, с. 431] та ін. Оригінальним є вислів Епїфанія, який називає Богородицю *Душею і Серцем Єрусалимської громади* [2, с. 422]. Митрополит неодноразово підкреслює її чесноти: *З моменту переселення Всенепорочної Владичиці від землі на небо починається і відкривається перед очима всієї вселенної, її неземна велич, її слава, і блаженство... У Своїх молитвах Богородиця виливала любов до всього світу* [2, с. 422]. Як бачимо, образ

Богородиці викликає лише позитивні емоції. Він підсилений різноманітними прикметниками, дієприкметниками та ін., що надають цьому образу неземних властивостей.

Хрест є одним з основних християнських символів. Це було знаряддя страти злочинців в Римській імперії. У цьому контексті воно носить негативний характер. Таке його значення, як „страшне і ганебне знаряддя страти“ можна побачити в проповідях блаженнішого митрополита Епіфанія [2, с. 227]. Тут він підкреслює все приниження, якого зазнав Ісус Христос від людей. Однак у більшості випадків ми бачимо символ хреста як позитивний: *Хрест – щит і зброя, знамено перемоги над дияволом... Радуйся пречесний і животворящий Хресте Господній* [2, с. 324]. У проповідях митрополита Епіфанія є різноманітні конструкції, якими іменують хрест і його властивості: *Животворче дерево, велика святиня* [2, с. 324], *Хрест – піднесення і слава Спасителя* [2, с. 229], *Господній хрест – спасительний для всього людства* [2, с. 233], *Святе животворче дерево* [2, с. 433].

Митрополит Епіфаній у своїх проповідях розглядає також хрест як матеріальне поняття: *Хрест (на якому розіп'яли Ісуса Христа) був укинтий у рів і засипаний сміттям* [2, с. 433]. Через контекст ми бачимо, що він носить позитивний зміст: у такий спосіб розпізнали *Хрест Господній, через який Господь творив чудеса і показав животворчу силу свого Хреста* [2, с. 433]. Подібну ситуацію ми бачимо, коли розглядається натільний хрест – образ розіп'ятого Спасителя як охорону від ворожих сил [16, с. 324].

Є ще й інше, символічне розуміння хреста – наших терпінь і страждань: *Власний хрест – це скорботи і страждання, якими наповнене земне життя кожної людини. З одними ми народжуємося, іншими ми наповнюємося протягом усього життя. Скорботні душі, які терпеливо несуть свій хрест, – улюблені діти Божі, яких Він ніколи не залишить напризволяще. По житті вони ідуть ведені Христом, а своїм хрестом вони неначе споріднені з Господом* [2, с. 235]. Саме так влучно Епіфаній пояснює епіграф до проповіді: „*Хто хоче йти за мною, нехай зречеться себе, візьме хрест свій і*

за мною йде“ (Мк. 8: 34). Завдяки такому вдалому порівнянню і цей символ набуває позитивного значення, адже так ми здобудемо спасіння шляхом *терпеливого несення свого хреста* [2, с. 236].

Повною протилежністю Бога є **диявол**. Найвищий серед ангелів – Ангел Денниця, упавши в гординю самолюбства, чинив бунт проти Бога, бажаючи скинути Його з престолу слави, щоб самому стати Богом [2, с. 525]. Він наділений гріхами протилежними до Божих чеснот. Він також носить назву сатани [2, с. 379]. Знаходимо в проповідях синонім-прикметник *лукавий*, яким підкреслюється підступність диявола і його слуг [2, с. 379]. Цей образ завжди є негативним. Ним підкреслено найвище світове зло і ненависть: Спаситель, зійшовши в пекло, знищує остаточно владу найбільшого ворога людства – диявола і всю його темну силу і владу. В проповіді знаходимо поняття *диявольські тенета* [2, с. 88]; *Але ця хвороба, німота, була неприродна, а була від диявола* [2, с. 89].

Отже, митрополит у своїх проповідях широко використовує різноманітні слова-символи і їхні конструкції, для кращого розуміння вчення Православної Церкви. Ці слова завдяки різноманітним семантичним зв'язкам можуть мати позитивне чи негативне значення залежно від контексту. Завдяки певним сполученням такі вислови можуть нести різну ступінь експресивності.

3.3 Синонімічні ряди, антонімічні протиставлення та однорідні члени речення у проповідях митрополита Епіфанія

Проповіді блаженнішого митрополита є оригінальними й розрахованими на різноманітну аудиторію. Це зумовлює, з однієї сторони, простоту, що має ознаку розмовного мовлення, а з іншої – різноманітні складні мовні конструкції, і все це підпорядковано гомілетичним вимогам. Різноманітні складні форми вказують на витонченість висловлювань, високу освіченість автора.

Проповіді блаженнішого митрополита Епіфанія мають низку елементів, що ускладнюють речення. Найперше це **однорідні члени речення, синоніми**. Спостерігаємо як синонімічні слова, так і цілі синонімічні конструкції. Наприклад: *Не зовнішня краса і блиск, не пустослів'я і марнослов'я не земне багатство і влада... є достоїнством в очах Божих, а смирення, чистота і простота сердечна* [2, с. 246]; *Позбавитись багатства юнаку було надзвичайно важко, бо воно засліпило йому очі, закрило перед ним шлях до спасіння, і, взагалі, це багатство заволоділо його серцем* [2, с. 247]. У першому випадку ми бачимо прості синоніми, а в другому – складні синонімічні конструкції. У першому прикладі бачимо повторюваність частки *не*, яка підсилює експресивність висловлювань. Такий приклад є типовим для проповідей Епіфанія: *не вбивай, не чини перелюбу, не кради, не лжесвідчи*. Подібну функцію виконує прийменник *без* у реченнях: *Не можливо християнами спасти душу, без стійкості у вірі, без діяльного співчуття, смирення, терпіння, братолюбства* [2, с. 586]; *Але варто пам'ятати, що без нашої співдії, без нашого бажання і Сам Господь не зможе нам допомогти* [2, с. 498]. Такі повторення різних сполучників, часток, прийменників характерні для проповідей блаженнішого:

Тільки в Церкві завжди лунає істинне вчення про Бога, тільки тут можна отримати всі засоби для спасіння [2, с. 293];

Так помер добрий подвижник, так увінчався, немов би багряними квітами, скривавлений камінням перший мученик... [2, с. 560];

А ця жива вода, це благодать, це Спасительна сила Божя, яка діє в людині для спасіння через віру в Бога, і молитву, сила, яка протидіє гріху і перемагає Його, сила, яка милує і лікує, очищає і освячує, примиряє і єднає людину з Богом [2, с. 30]. В останньому реченні бачимо повторювання сполучника *яка*, а також сполучника *і* та частки *це*. Цікавим також є повторення іменника *сила*. Таку повторюваність іменників, як і інших частин мови, можна знайти в проповідях блаженнішого митрополита: *Це Спасительний шлях – шлях правди, щирої віри, палкої любові і відданості*

Господу Ісусу впродовж всього життя, в радості і горі, в багатстві і бідності, в здоров'ї і хворобах, в тиші і бурі душевній – шлях для досягнення вічного життя [2, с. 23]. У цій конструкції бачимо повторювання прийменника *в*, сполучника *і*, а також повторювання іменника *шлях*. Таку ж функцію виконує займенник *наші*: *Господь завжди вислуховує наші молитви, наші прохання, і подає нам блага, ще до того, як ми його попросимо* [2, с. 498]. Але варто пам'ятати, що *без нашої співпраці, без нашого бажання і Сам Господь не зможе нам допомогти* [2, с. 498]. В останньому випадку бачимо повторення прийменника *без* та займенника *наш(а)*.

У проповідях блаженнішого митрополита, як і в інших церковних риторів, важливе місце займають **антоніми**, які сприяють яскравому вираженню думки, надають текстові певних емоційно-експресивних барв [65, с. 24]. Традиція використовувати в проповідях антоніми має глибоке коріння. Ще в часи Київської Русі їх використовував митрополит Іларіон та інші проповідники. Це є закономірне явище, адже специфіка релігійного красномовства полягає в антонімізмі змісту – возвеличенні Божого промислу, добродетля, благих діянь і пониженні та осудженні диявольських сил, що сприяє яскравому вираженню думки, надає певних емоційно-експресивних барв [34, с. 229].

У митрополита Епіфанія майже в кожній проповіді знаходимо антоніми та їх конструкції. Можемо простежити певну залежність їхньої кількості від теми проповіді. Так, проповідь про багача і Лазаря побудована на їх протиставленні, що зумовлює велику кількість антонімів. Подамо декілька яскравих прикладів:

*Сьогоднішнє Євангеліє показує нам двох чоловіків – **бідного Лазаря і багача**;*

*Але погляньмо глибше, погляньмо на те, що показує нам щоденний життєвий досвід, і побачимо, що **не велике щастя бути багатим, а бути бідним ще не означає бути нещасним**;*

Багач вдягався в порфиру і виссон, Лазар – у лахмітті, тепер багач огорнутий мороком, а Лазар – небесним райським світлом;

Багач був багатим перед людьми, але він був надзвичайно бідним перед Богом. Бідним духовно, і через своє багатство він не бачив своєї духовної убогості [2, с. 162–167].

Проповідь на неділю після Різдва Христового також побудована на протиставленні багатства і убогості, величі земної і смирення, інших гріхів і протилежних їм чеснот:

Не вибрав тому (царських палат), що все, що люди вважають великим і достойним, є нікчемним в очах Божих;

Не зовнішня краса і блиск, не пустослів'я і марнославство, не земне багатство і влада над іншими є достоїнством в очах Божих, а смирення, чистота, простота сердечна і прагнення до спасіння;

У світі більше незадоволених, аніж задоволених життям, нещасних більше, аніж щасливих, бідних більше, аніж багатих;

При всезагальному, всенародному задоволенні ми залишаємось незадоволеними, у щасливі часи ми продовжуємо бути нещасними і при великому багатстві залишатимемось бідними [2, с. 244–249].

Антоніми можна класифікувати за ознаками:

1. Ідеальні абстракції:

Тіло помирає без їжі, а душа духовно може померти без молитви і слова Божого [2, с. 30];

Ісус Христос звершив справу нашого спасіння, спасіння роду людського, через втілення життя на землі, через проповідь і численні чудеса, через благодіяння страждання, смерть і воскресіння [2, с. 44];

Така людина в щасті не впадає в гордість і не підноситься над іншими і нещастя не боїться бо у всьому буває задоволена [2, с. 111].

2. Людина: за соціальним положення, родом занять і іншими ознаками:

Тепер постає питання: В чому ж полягає гріх багатого і праведність убогого [2, с. 165];

Від сьогодні вже немає *ні близьких, ні дальніх, ні бідних, ні багатих, ні рабів, ні вільних*, бо всі хто були об'єднані гріхом об'єдналися тепер воскресінням сина Божого [2, с. 11].

3. За ознаками предметів та істот:

В той час, коли сотник вважав себе *недостойним* прийняти Господа в Своїм домі, він став *достойнішим*, тому що Ісус Христос увійшов не під покрівлю Його дому, а в саме його серце [2, с. 65];

Вони не можуть усвідомити, що *ганебне дерево* стало *величною святинєю* після того, як на ньому було розіп'ято Тіло Сина Божого, по ньому текла божественна кров Боголюдини [2, с. 324];

Гірше стало панувати над *крацим*, тіло почало схилити душу до гріха, а душа – Божественне дихання – замість того, щоб панувати над плоттю, сама стала жити згідно з гріховними пристрастями плоті [2, с. 224].

4. Процесів, дій:

Мамона наказує *красти* чуже, а Бог велить *віддати* своє; Бог наказує вести життя *цнотливо*, а мамона – *блудно*; Бог наказує ставитися з презирством до земного багатства, а мамона – приліплюватися до нього [2, с. 60];

Замість Божественного і нетлінного знання, вона прийняла плотське знання, бо осліпнувши душевними очима прозріла очима тілесними. Ось, дорогі браття і сестри, образ тієї любові, яка не *вичерпується*, а, навпаки, *випливаючись* в повні на інших, *примножується* і багатіє [2, с. 87];

5. Обставини місця:

Живімо ж так, щоб ця зустріч, стала для нас спасінням і вічним життям у *Царстві Небесному*, а не вічними муками в *гесні вогненній* [2, с. 362];

Господь наш Ісус Христос, *вознісшись на Небо*, знову *прийде на землю* [2, с. 391].

Аналіз семантичних груп показує, що антонімами найчастіше виступають іменники, а також прикметники (рідше займенники, дієслова і інші частини мови). Антонімія абстрактних іменників (*рай / пекло, добро / зло, тіло / душа*) дає змогу краще зрозуміти моральне і догматичне вчення православної Церкви, протилежність двох світів – добра і зла, Бога і диявола. Підсилюється це протиставленням іменників *тіла* і *душі*, прикметниками *тілесний* і *духовний*. Підкреслення зіставлень назв людей (*багач / бідняк, господар / раб*) і об'єднання їх займенником *всі* підкреслює рівність усіх перед Богом [79, с. 130].

Варто також звернути увагу на ті конструкції, які є антонімічними лише в певному контексті. Адже вони не мають слів антонімів, але сам зміст надає протиставлення:

Всі пророки і проповідники приходили для того, щоб нагадати людству, що так робити не можна, що світ цей створений Богом для любові, а не для гріха [2, с. 115] – у цьому випадку любов і гріх протиставляються;

Адже багатство ніколи не забезпечує душевного спокою людини. Воно не спасає від хвороби, а, навпаки, часто стає джерелом людських хвороб і смерті [2, с. 163] – у цій конструкції душевний спокій і спасіння від хвороб протиставляються людським хворобам і смерті;

... мала розпочатися доба Нового Завіту, але не жертовним ягням від стада, а Його (Ісуса Христа) Тілом і Кров'ю [2, с. 367] – у цьому реченні тіло і кров Спасителя протиставлені жертовному ягнятю.

Отже, з упевненістю можна сказати, що митрополит Епіфаній часто використовує різноманітні протиставлення. Вони надають проповідям надзвичайної експресії, емоційності. Це один з його улюблених прийомів.

ВИСНОВКИ

Дослідження проповідей блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія дає можливість робити певні висновки.

Українська Православна Церква Київського Патріархату, пізніше її наступниця Православна Церква України, розвивала і продовжує розвивати релігійний стиль сучасної української мови, зокрема й проповідницький підстиль, який є одним з основних його складників.

Релігійний стиль – окремий стильовий різновид української мови, який використовують вірні одного віросповідання, що зближує їх між собою, а також з Богом. Основою цього є спільне віровчення, світогляд, релігійно-моральні цінності. Цей стиль характеризують урочистість, піднесення, символізм. Його ознакою теж є релігійна лексика, церковнослов'янізми, мовні символи, конструкції слів з сакральним значенням тощо.

Проповідницький підстиль має не тільки ознаки релігійного стилю, але й власні особливості завдяки використанню мовних засобів, що характеризують проповідника. Аналіз проповідей блаженнішого Епіфанія допомагає визначити стандартність стилю, побачити мовні „кліше“, вживання цитат з Біблії, творів Отців Церкви.

Проповіді митрополита написано вишуканою українською літературною мовою без діалектизмів і з невеликою кількістю церковнослов'янізмів. Характерними мовними особливостями проповідей митрополита Епіфанія є звертання, риторичні запитання, часте використання однорідних членів речення, синонімів, антонімів і, звичайно ж, релігійних термінів.

У проповідях блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія ми бачимо виразну структуру, яка відповідає певним нормам церковного красномовства. Кожній із проповідей характерна чітка композиційна організація, що складається зі вступу, викладу предмету (трактат) та закінчення (епілог).

Слово митрополита адресоване до всього духовенства і народу, а не для певної парафії чи регіону (у його проповідях відсутні звертання *парафіяни, прихожани*). Проповіді розраховані для віруючих практикуючих (тих, що ходять постійно до храму, живуть життям церкви та обізнані зі Святим Письмом і богословськими істинами), а також тих, які поверхнево знають християнський закон і далекі від ідеалу справжнього християнина. Проповіді призначено різним категоріям людей, що викликає певну контрастність, але вона є досить плавна, згладжена і слабо помітна, що є свідченням високої освіченості автора.

Риторичні звертання і запитання дають можливість автору побудувати проповідь так, що віруючий не просто розуміє слова певні навчання і певних істин, але відчуває себе учасником діалогу. Митрополит Епіфаній прагне наблизитися до слухача, зробити його рівноправним співрозмовником.

У проповідях митрополита Епіфанія бачимо утвердження і розвиток української богословської термінології. Проповідь характеризує вживання різноманітних релігійних термінів: найменувань духовенства і служителів церкви (*пророки, апостоли, первосвященник, священник, патріарх, митрополит, архієпископ, єпископ* і ін.), термінів, пов'язаних із богословською наукою (*Архангел, Богородиця*), назв храму і його частин (*хрест, купол, дзвін, віттар, престіл, жертівник, хоругва, ікона, іконостас*), термінів на позначення церковних служб і їх складників (*Вечірня, Рання, Літургія, Опівнічна, Акафіст, Стихира, Тропар, Кондак, Канон, Бдіння* і ін.), назв Святих таїнств і пов'язаних з ними понять (*Хрещення, Миропомазання, Хіротонія, Шлюб, Покаяння* та ін.) тощо.

Часте використання простих речень дозволяє слухачам краще зрозуміти слово Боже. Хоча автор використовує й різноманітні складні мовні конструкції, яких дуже багато у проповідях Епіфанія. Повторення окремих слів або частин речення додає експресивності, що досягається майстерним використанням синонімів та антонімів. Підкреслення і повторення

перифразованих істин у проповіді тільки допомагає їх краще зрозуміти і усвідомити.

Блаженніший митрополит Епіфаній часто вдається до короткого переказу євангельських текстів, життя святих, інших творів, і робить це в такій формі, яка робить більш емоційним їх сприйняття. Він уміє підкреслити безмежну глибину біблійних творів і отців церкви. Усе це свідчить про високий рівень знань проповідника і уміння їх донести до слухача.

Проповіді блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія є зразками для церковних риторів, вчать їх будувати свої промови так, щоб досягти мети – пізнати і вивчити закон Божий, впровадити Його в життя, щоб Він перебував в храмі, у побуті, на кожному місці, де присутній християнин, у кожному його кроці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович С. Д. Риторика і гомілетика: монографія. Чернівці: Рута, 1995. 170 с.
2. Архієпископ Епіфаній (Думенко). На шляху спасіння. Київ, 2012. 728 с.
3. Бабич Н.Д. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки: збірник науково-дидактичних праць. Чернівці: Букрек, 2009. 214 с.
4. Барвінський О. Чи українська мова пригідна для перекладу Святого Письма і молитов та духовної проповіді? Коломия, 1921. 32 с.
5. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. Пер. І. Огієнка 1962 р. Київ, Українське Біблійне Товариство, 2009.
6. Біблія, переклад Митрополита Іларіона, Drukhouse Gummersbach, West-Germany, 1523 с.
7. Біблія, переклад патріарха Філарета. Київ: Видавничий відділ УПЦ КП, 2004. 1415 с.
8. Блощук О. Професор Іван Огієнко. *Слово вчителю*. 2007. № 1. С. 16–19.
9. Борита В. М. Мова проповідей Патріарха Філарета. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6 (2). С. 147–152.
10. Висоцький С. О. Київська писемна школа Х–ХІІ ст. до історії української писемності: монографія. Львів; Нью-Йорк: Видавництво М. П. Коця, 1998. 246 с.
11. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви: у 4 томах. Київ, 1998. Т. І. 294 с.

12. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви у 4 томах. Київ, 1998. Т. II. 387 с.
13. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви у 4 томах. Київ, 1998. Т. III. 390 с.
14. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви у 4 томах. Київ, 1998. Т. IV. Ч. 1. 369 с.
15. Власовський І. Нарис Історії Української Православної Церкви у 4 томах. Київ, 1998. Т. IV. Ч. 2. 397 с.
16. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
17. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2001. 496 с.
18. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську мову 19–20 вв. *Наукові записки Українського Вільного Університету*. Ч. 13. Філософський факультет: збірник Мовознавчої комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрещення Руси-України. Мюнхен, 1988. С. 29–98.
19. Дацько І. Праця Патріярха Йосифа над перекладами літургійних книг. *Дацько І. У пошуках єдності і правди: вибрані твори*. Львів: Вид-во УКУ, 2017. С. 51–64.
20. Дудар В. Л. Державно-церковна діяльність І. Огієнка (1919–1922 рр.). *Najnowsze badania naukowe. Teoria, praktyka: zbiór raportów naukowych*. Warszawa, 2015. S. 5–8.
21. Житецький П. И. О переводах Евангелія на малорусській языкъ. Санкт-Петербургъ, 1906. 65 с.
22. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. Київ: Українське Біблійне товариство, 2003. 176 с.
23. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк: ДонНУ, 2012.

24. Ісіченко І. Мова богослужінь: чинник інтеграції чи дезінтеграції Церкви. *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*. Львів, 1998. С. 20–32.
25. Ісіченко І. Церковне життя України епохи бароко. *Українське бароко*. Харків: Акта, 2004. С. 85–173.
26. Історія Української Біблії. Український біблійний довідник з ілюстраціями і додатком / за ред. Г. Геллея. Торонто (Канада): Всесвітня Християнська Місія, 1985. С. 844–848
27. Кобрин М. Про мову богослуження: доклад 5-їй комісії Передсоборного Зібрання. Рівне: Каліграф, 2004. 184 с. (Репр. вид. 1935 р.).
28. Куземська Г. Якою мовою молилася давня Україна: Правила української транслітерації церковнослов'янських текстів. Київ: КЖД „Софія“, 2012. 112 с.
29. Кунцлер М. Літургія Церкви. Львів: Свічадо, 2001. 616 с.
30. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / упорядник Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ „Академія“, 2007. Т. II.
31. Марків Я. Старослов'янська азбука та мова. *Рідна мова*. № 10. 1938. С. 419–426.
32. Марусин М. Божественна літургія: монографія. Рим, 1992. 529 с.
33. Марчук В. В. Церква, духовність, нація: Українська, греко-католицька Церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 464 с.
34. Мацько Л. І. Мацько О. М. Риторика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вища школа, 2011. 311 с.
35. Мойсієнко В. „Ключь царства небесного...“ Герасима Смотрицького – пам'ятка української мови другої половини ХVІ ст. *Волинь – Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем (збірник на честь 70 річчя проф. В. В. Німчука)*. Житомир, 2003. № 10. С. 81–85.
36. Молитовник. Київ: Видавничий відділ УПЦ КП, 2016. 507 с.

37. Німчук В. Українська мова – священна мова. *Людина і світ*. 1992. № 11–12. С. 28–32; 1993. № 1. С. 35–38.
38. Німчук В. Християнство й українська мова. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 11–30.
39. Німчук І. Митрополит Йосиф Сліпий. *Календар української родини на св. рік 1950*. Мондер, 1950. С. 99–103.
40. Новий Завіт сучасною українською мовою: Від редакції. *Бюлетень Українського Біблійного Товариства*. 2001. № 13. С. 4–5.
41. Огієнко І. Світовий рух за утворення живої народної національної церкви. Тернів, 1921. 52 с.
42. Огієнко І. Українська мова як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою Церкви. [Тарнів], 1921. *Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Наша літературна мова*. Київ: Наша культура і наука, 2011. С. 91–118.
43. Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: У 2 т.: Т. 1–2. Київ: Україна, 1993. 284 с.
44. Огієнко І. Українська Церква. Прага, 1942. Т. II : Нариси з історії Української Православної Церкви. 224 с.
45. Павленко П. Богослужбова мова в Православній Церкві (короткий історичний начерк). Луцьк, 1928. 38 с.
46. Патріарх Філарет. Проповіді у 2 т. Київ: ВВ УПЦ КП, 1999. Т. I. 434 с.
47. Патріарх Філарет. Проповіді у 2 т. Київ: ВВ УПЦ КП, 2000. Т. II. 447 с.
48. Пентковский А. Литургические реформы в истории Русской Церкви и их характерные особенности. *Журнал Московской Патриархии*. 2001. № 2. С. 72–80.
49. Пентковский А. М. Славянское богослужение византийского обряда и корпус славянских богослужебных книг в конце IX – в первой половине X веков. *Slověne = Slovrъne: International Journal of Slavic Studies*. 2016. № 2. С. 54–120.

50. Петришина О. І. Мова проповідей Йосифа Сліпого: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова“. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
51. Петрович Л. До питання церковнослов'янзмів в українській богословській термінології. *Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій*: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 13–15 травня 1998 р., Львів / ред. кол. М. Петрович та ін. Львів, 1998. С 97–103.
52. Полонська-Василенко Н. Історія України: у II т. Вид. 2-ге. Київ: Либідь, 1992. Т. 2. 606 с.
53. Преловська І. М. Історія Української Православної Церкви (1686–2000). Київ: КПБА, 2010. 443 с.
54. Преловська І. М. Проблеми українізації церковного життя в документах Української Автокефальної Православної Церкви у 1920-х роках. *Труди Київської Духовної Академії. Церковна історія*. Київ, 2015. № 15 (187). С. 335–345.
55. Протоієрей Серафим Слобідський. Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи. Видання третє. Київ: Видавничий відділ УПЦ КП, 2004. 654 с.
56. Пуряєва Н. В. Греко-католицький митрополит Сильвестр Сембратович і народна мова в Церкві. *Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур*: матеріали Міжнар. наук. конф, м. Київ, 24 травня 2016 р. Київ, 2016. С. 54–59.
57. Пуряєва Н. В. Літургійна церковнослов'янська мова в мовнокультурній ситуації Галичини XIX – першої половини XX ст. *Лінгвістичні дослідження*. 2017. Вип. 45. С. 170–178.
58. Пуряєва Н. В. Перший молитовник українською мовою („Молитовник для руського народу“ Івана Пулюя 1871 р.). *Українська мова*. 2016. № 3. С. 130–141.
59. Пуряєва Н. Лексика богослужбових перекладів за редакцією митрополита Йосифа Сліпого у світлі скопос-теорії. *Słowo u Słowian. Wpływ*

języków sąsiadujących na rozwój języka ukraińskiego. Studia leksykalne (Studia Ruthenica Cracoviensia 11) / pod red. Anny Budziak i Wiktorii Hojsak. Kraków, 2016. S. 329–348.

60. Пуряєва Н. Митрополит Андрей Шептицький і українська мова в богослужінні. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Сучасна українська нація: мова, історія, культура“* (16 березня 2016 р., м. Львів) / Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького. Львів, 2016. С. 315–317.

61. Пуряєва Н. Українська мова в літургійній практиці українських церков. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія „Філологія“*. Дрогобич, 2018. № 42. С. 143–145.

62. Решетніков Ю. Не хлібом єдиним житиме людина, але словом Божим. *День*. 2003. № 201.

63. Річинський А. Свята Софія Київська. *Літературно-науковий вістник*. Львів–Тернопіль, 1931. Т. CV. Кн. I. С. 41–53.

64. Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Повний переклад здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами / пер. І. Хоменка 1963 р. Рим: Видавництво оо. Василіян „Місіонер“, 2007. 1475 с.

65. Скаб М. В. Мова Церкви в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. як чинник формування національної свідомості. *Богословський вісник*. Чернівці, 2013. № 8. С. 8–16.

66. Скаб М. В. Твори отців Церкви і формування сакральних концептів української мови. *Біблія і Культура: науково-теоретичний журнал*. Чернівці: ЧНУ, 2010. Вип. 13. С. 308–312.

67. Скаб М. В. Церковнослов'янська мова української редакції: Чернівці: Технодрук, 2020. 644 с.

68. Скаб М. С. Особливості зверненого мовлення в українських сакральних текстах. *Науковий вісник Чернівецького національного*

університету імені Юрія Федьковича: зб. наук. праць. Чернівці, ЧНУ, 2010. Вип. 509–511: Слов'янська філологія. С. 32–40.

69. Степовик Д. Київська Біблія XVII століття. Дослідження нездійсненого біблійного проекту митрополита Петра Могили. Київ, Українське Біблійне Товариство, 2001. 240 с.

70. Степовик Д. Повний переклад Біблії українською мовою. *Бюлетень Українського Біблійного Товариства*. 1996. № 3. С. 8–9.

71. Струганець Л. Особливості репрезентації сакральної лексики в українській лексикографії. *Мандрівець*. 2000. № 5–6. С. 47–51.

72. Тилявський І. Літургична комісія та її переклади під проводом Патріярха Йосифа. *Vohoslovia*. Рим, 1985. Т. 49. С. 151–166.

73. Ткачук І. В. Діяльність Товариства імені Петра Могили в Луцьку. *Наукові записки Національного університету „Острозька академія“*. Сер. Історичне релігієзнавство. 2010. Вип. 2. С. 154–161.

74. Турконяк Р, Українські переклади Святого Письма: конспект доповіді на конференції „Святе Письмо в житті українського народу“ 19.03.2010. Рим: Інститут Климента Папи, 2010. 9 с.

75. Церковна проповідь як підстиль конфесійного стилю української літературної мови. *Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції „Наука та освіта – 2006“*. Т. 12. Філологічні науки. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. С. 53–55.

76. Хома І. Іван Хоменко – перекладач Святого Письма. *Бюлетень Українського Біблійного Товариства*. № 8. С. 15–17.

77. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

78. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці: Букрек, 2014. 412 с.

79. Яригіна В. Функціонування антонімів в українських проповідях. *Матеріали V науково-практичної конференції молодих учених „Методологія*

сучасних наукових досліджень“, 12 листопада 2008 р., Харків / за заг. ред. акад. І. Ф. Прокопенка. Харків: ХНПУ, 2008. С. 130–131.

80. Яригіна В. В. Використання синонімів в українських проповідях. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / відп. ред. Л. А. Лисиченко та ін.* Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2008. Вип. 25. С. 36–40.

81. Яригіна В. В. Слова-символи як емоційно-експресивні засоби сучасних українських проповідей. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць / гол. ред. Л. А. Лисиченко та ін.* Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2009. Вип. 28. С. 39–42.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

82. Батіг М. Раби Божі чи слуги Господні? [Електронний ресурс]. *Нова Зоря*. Греко-католицький часопис. Режим доступу: <http://novazorya.if.ua/22092016/2942-2016-09-27-08-31-31>.
83. Епіфаній освятив храм на честь святого апостола Андрія Першозваного. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/news/091119-epifaniy-osvyatyv-hram-na-chest-svyatogo-apostola-andriya-pershozvanogo>
84. Заклик митрополита Епіфанія молитися рідною мовою. Від 22 лютого 2021 року. Режим доступу: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2831146880434196&id=1617049968510566
85. Здобуття Синодального та Патріаршого Томосу про автокефалію Православної Церкви України. Новітній період. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya/>
86. Іваннікова Л. Богослужбова мова. Святопокровська Подільська церква УАПЦ м. Києва. Режим доступу: <http://pokrovska.kiev.ua/content/bogosluzhbova-mova>.
87. Коць Т. А. Сакральний стиль. *Культура мови на щодень*. Режим доступу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/reg/7-1.pdf>.

88. Переклади Біблії та їх поширення. Режим доступу: https://ukrbible.at.ua/index/perekladi_bibliji_ta_jikh_poshirennja/0-14
89. Предстоятель Української Церкви: Патріарх – перекладач Біблії, богослужбової, житійної й морально-повчальної літератури українською мовою. Режим доступу: <http://katedral.org.ua/patriarh/70-patriarh7.html>
90. Проповіді блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/vsinovyny/svyatist-tse-pryrodna-vlastyvist-bozha-do-yakoyi-kozhnalyudyna-osobyto-mozhe-buty-prychasnoyu-nezalezhno-vid-riznyh-obstavyn-mytropolyt-epifanij>.
91. Риторичне звертання. Режим доступу: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2822-ritorichnezvertannya> Бібліотека української літератури © ukrclassic.com.ua
92. Степовик Д. Третій повний (римський переклад Біблії українською мовою. *Бюлетень Українського Біблійного Товариства*. 1996. № 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.sbible.ru/khom.htm>
93. Томенко П. Риторичні питання в проповідях Блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія. *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. 20 квітня 2021. С. 229–230. Режим доступу: https://otherreferats.allbesst.ru/literature/009116930_0.html.

АНОТАЦІЯ

Томенко П. П. Мовні особливості проповідей блаженнішого митрополита Київського і всієї України Епіфанія.

Праця містить системний опис мови проповіді як одного з підстилів конфесійного стилю з погляду як української філології, так і гомілетики. На основі фактичного матеріалу зроблено спробу проаналізувати релігійну лексику, описати стилістичні та інші індивідуальні особливості, що характеризують митрополита Київського і всієї України Епіфанія як оратора. У процесі цілісного і комплексного аналізів проповідей звернено увагу на релігійні терміни та їх використання в проповідях; слова-символи і їх вживання; охарактеризовано риторичні звертання, запитання, антонімічні і синонімічні конструкції, зроблено їхню класифікацію. Усе це дає змогу краще зрозуміти місце проповідницького підстилю в рамках конфесійного стилю в рамках сучасної української мови, а також побачити в них індивідуальні мовні особливості митрополита Епіфанія.

Ключові слова: Митрополит Епіфаній, проповіді, історія Православної Церкви, Томос, мова Православної Церкви, звертання у проповідях, риторичні запитання.

SUMMARY

Tomenko P.P. Linguistic features of the sermons of His Beatitude Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epiphanius.

The work contains a systematic description of the language of preaching as one of the substrates of the confessional style in terms of both Ukrainian philology and homiletics. Based on the factual material, an attempt is made to analyze religious vocabulary, to describe the stylistic and other individual features that characterize the Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epiphanius as a speaker. In the process of holistic and comprehensive analysis of sermons, attention is paid to

religious terms and their use in sermons; word-symbols and their use; rhetorical appeals, questions, antonymous and synonymous constructions are characterized, their classification is made. All this makes it possible to better understand the place of the preaching bedding within the confessional style within the modern Ukrainian language, as well as to see in them the individual linguistic features of Metropolitan Epiphanius.

Key words: Metropolitan Epiphanius, sermons, history of the Orthodox Church, Tomos, language of the Orthodox Church, addresses in sermons, rhetorical questions.